

Rijkdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Post 65 Winkelcentra

Ontwikkeling en voorbeelden 1965-1990

Colofon

Post 65 Winkelcentra
Ontwikkeling en voorbeelden 1965-1990

Auteur: Giovanni Zajec, stagiair bij de RCE
Begeleiding: Kees Somer
Fotografie: Elvira Smit

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort 2026

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed wil dat iedereen kennis kan nemen van de inhoud van haar producten. Kunt u de publicatie toch niet goed lezen? Neem dan contact op met onze infodesk via info@cultureelerfgoed.nl of via 0334217456

Inleiding	4
Winkelcentra: een nieuw fenomeen	5
Wat is een winkelcentrum?	5
Perspectieven op Nederlandse winkelcentra	6
Plaats in de stad	6
Verschijningsvorm	7
Relatie buiten-binnen	7
Interieur en aankleding	8
Doorstroom	9
Uit het zicht	9
Tien voorbeelden	11
Selectiecriteria	11
Winkelcentrum Malvert, Nijmegen	13
Winkelcentrum Zuidplein, Rotterdam	17
Winkelcentrum In de Veste, Delft	23
Winkelhof, Leiderdorp	29
Winkelcentrum Bellestein, Ede	33
Zoetelaarpassage, Almere Centrum	37
Winkelcentrum Kolveniershof, Goes	41
Winkelcentrum Oostermeent, Huizen	45
Bottelaarpassage, Almere Centrum	49
Woonboulevard DoeMere, Almere Buiten	53
Noten	57
Bibliografie en bronnenlijst	58
Secundaire literatuur	58
Primair bronmateriaal (Tijdschrift Bouw)	58
Overig primair bronmateriaal	59
Overige bronnen	59

‘Eenzaam in het landschap staande, in hun eigen parkeerzone veranderde, barok versierde, consumptie-bevorderende uitwassen van een materiële welvaarts-maatschappij’. Zo beschreven architecten Jop Leicher en Bonne de Jonge in 1972 in het tijdschrift *Bouw* het uit de Verenigde Staten overgewaaide fenomeen winkelcentrum.¹ Toch zagen zij ook kansen om dit Amerikaanse succes, dat zich al ver voor de Tweede Wereldoorlog aan de randen van de grote steden had gemanifesteerd, in aangepaste vorm in het Nederlandse winkellandschap te implementeren. Ook anderen waren ambivalent. Zo schreef *Het Vrije Volk* bij de opening van Winkelcentrum Zuidplein in Rotterdam in 1972 nog: ‘Een grote dag voor Rotterdam! Een grote dag voor Rotterdam-Zuid! Het Zuidplein is open. De Maasstad heeft haar tweede hart.’² Enkele jaren later was de krant over Hoog Catharijne in Utrecht veel sceptischer; men maakte zich vooral zorgen over de overlast die dit nieuwe overdekte winkelcentrum zou veroorzaken.³

Een van de bekendste Nederlandse winkelcentra is de Rotterdamse Lijnbaan. Deze werd al in de wederopbouwperiode voltooid en gold nadien als succesvol voorbeeld voor de vele winkelcentra die in ons land – en daarbuiten – werden gebouwd. Behalve in het Amerikaanse model en de Lijnbaan vonden architecten inspiratie in winkelcentra in Europese landen als Zweden, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk. Dit onderzoek biedt een beknopt overzicht van de typologische ontwikkeling van winkelcentra in Nederland in de periode 1965-1990, ook wel Post 65 genoemd. Op basis van literatuuronderzoek en aan de hand van concrete voorbeelden wordt gepoogd de principes, verschijningsvorm en dynamiek van dit relatief nieuwe bouwtype te duiden.

Vanaf de wederopbouw kreeg de Nederlandse samenleving te maken met ingrijpende veranderingen op alle terreinen van de leefomgeving. De toename van automobiliteit, die voortkwam uit economische groei en innovatie in de autoproductieketen, maakte dat huishoudens zich vaker vestigden in buitenwijken en groeikernen, ver weg van de binnensteden. Ook kregen zij meer te besteden, daalden de prijzen in de winkels en liep het gemiddelde aantal kinderen per gezin terug. De consumptie van Nederlandse gezinnen nam hierdoor toe, hetgeen mogelijkheden bood voor nieuwe afzetmarkten. Het waren de uit de Verenigde Staten overgewaarde winkelcentra die hierop insprongen. Het *American shopping* zou kenmerkend worden voor de nieuwe vormen die het Nederlandse winkelapparaat aannam.⁴

In de Verenigde Staten had suburbanisatie gezorgd voor een trek van winkelbedrijven naar de buitenwijken (*suburbs*). Ze vestigden zich in overdekte concentraties langs grote wegen. De ruime parkeergelegenheid en de grote verscheidenheid aan winkels maakten dat consumenten werden verleid tot *one stop shopping*: in het winkelcentrum konden zij terecht voor dagelijkse behoeften, zoals levensmiddelen, en voor luxe producten zoals kleding, schoenen of boeken. Ook servicezaken en andere dienstverlenende bedrijven vestigden zich in toenemende mate in deze winkelcentra. In de Verenigde Staten zorgde deze *suburban shift* van het winkelapparaat voor leegstand en verloedering van de binnensteden.⁵

In Nederland, met zijn kleinere steden en kortere afstand tussen steden en buitenwijken, had de komst van winkelcentra vergelijkbare maar minder ingrijpende gevolgen. Hoewel ook hier een scheiding dreigde te ontstaan tussen de perifere winkelcentra en de binnensteden, zorgde het compacte Nederlandse stedennetwerk en het gebrek aan relatief goedkope grond buiten de stad ervoor dat winkelcentra, veel meer dan in Amerika, hun binding met de stad behielden. Tussen 1968 en 1981 nam het winkelareaal toe van ongeveer 8,3 tot 14,2 miljoen vierkante meter. Tegelijkertijd bleef het aantal winkels min of meer gelijk. Er was dus sprake van een flinke schaalvergroting, waarbij kleinere winkels verdwenen en andere werden vergroot. Winkelcentra speelden in dit proces een belangrijke rol.⁶

Een verschil met Amerika was dat in Nederland de opkomst van winkelcentra sterk verband hield met de stadsontwikkeling, waarbij stadsplanners de grote percelen die nodig waren voor de bouw ervan zorgvuldig in het stedelijke landschap situeerden. Een ander verschil was dat in Nederland veel vaker kleinere afgeleiden van winkelcentra ontstonden: de zogenaamde

buurtwinkelcentra. Deze concentraties van ten hoogste tien winkels voorzagen huishoudens van hun dagelijkse behoeftes, maar waren door de afwezigheid van luxewinkels anders van karakter dan winkels in de binnenstad. Ook het winkelen in de avond, een ander Amerikaans fenomeen, kwam in Nederland nauwelijks van de grond. Winkelcentra waren immers gebonden aan de Winkeltijdenwet, die behalve op de koopavond opening in de avonduren niet toestond.⁷

De belangrijkste vernieuwing in deze jaren was dat het winkelen zich ontwikkelde tot een recreatieve activiteit. Mensen bezochten winkels niet meer alleen voor het doen van boodschappen, maar slenterden in hun vrije tijd ook door warenhuizen, winkelcentra en meubelboulevards. Het betreden van een winkel betekende niet langer dat men van plan was daadwerkelijk iets te kopen. Het grote aanbod in winkelcentra bood namelijk de kans om te vergelijken en te kopen bij de concurrent. Deze verandering in koopgedrag vertaalde zich in de manier waarop verkopers hun ruimten indeelden. Het principe van zelfservice beperkte de verkopende rol van het winkelpersoneel. Veel meer dan voorheen moesten producten door middel van de winkelindeling, uitstalling, sfeer en verlichting zichzelf verkopen.⁸

Meubelboulevards ontwikkelden zich in deze periode op een soortgelijke manier, maar kregen vanaf 1973 te maken met nieuw beleid. Om het Nederlandse winkelapparaat in de binnensteden te beschermen, werd de mogelijkheid voor perifere vestiging van middenstand beperkt tot extensieve bedrijven die handelden in zaken als auto's, boten en grove bouwmaterialen. In 1984 werden hieraan bouwmarkten toegevoegd, later ook tuincentra en woonwinkels. Tot midden jaren negentig vestigden zich op deze manier ongeveer 56 meubelboulevards in Nederland.⁹

Wat is een winkelcentrum?

In dit onderzoek wordt de begripsbepaling van een winkelcentrum gebaseerd op de definitie van Amerikaanse winkelcentra in het eerder genoemde artikel van Leicher en De Jonge uit 1972.¹⁰ Hun omschrijving bevat vijf componenten, die hier wordt aangehouden om de aard, diversiteit en bandbreedte van de winkelcentra in Nederland in de Post 65-periode aan te geven.

- Een winkelcentrum is een verzameling commerciële vestigingen, bestaande uit verschillende zakelijke en ondersteunende faciliteiten in een overdekte of open opstelling.

- Een winkelcentrum is als geheel ontworpen, ontwikkeld en beheerd, op basis van afspraken van opdrachtgevers, architecten, grootwinkelbedrijven en detailhandel over de plaats en afmetingen van individuele winkels binnen het complex.
- Een winkelcentrum is in plaats, afmetingen en winkeltypen gerelateerd aan de economische draagkracht en behoeften van de bewoners van het betreffende verzorgingsgebied.
- Een winkelcentrum functioneert als eenheid. Deze eenheid toont zich onder meer in een uniforme bouw met gelijksoortige puien en winkelconstructies. Het parkeren maakt hiervan deel uit.
- Alle winkeliers staan door middel van huurcontracten in eenzelfde verhouding tot de verhuurder, vaak tevens de opdrachtgever voor de bouw, en tot elkaar. Zij dragen gezamenlijk de verantwoordelijkheid voor een aangenaam winkelklimaat.

Nederland kent grofweg vijf verschillende soorten winkelcentra: buurtwinkelcentra (een radius van 300-600 meter, voorzien in de dagelijkse boodschappen); wijkwinkelcentra (voor 10.000-12.000 mensen, voorzien in de dagelijkse boodschappen en een beperkt aanbod luxeartikelen); stadsdeelwinkelcentra (voor circa 40.000 mensen, voorzien in vooral luxeartikelen, bevinden zich buiten de stadscentra en lijken het meest op het Amerikaanse model); stadswinkelcentra (voorzien de gehele stad en randgemeenten van luxeartikelen en speciale producten die niet op andere plekken te verkrijgen zijn); regiowinkelcentra (enorme complexen die een hele regio voorzien, komen niet veel voor in Nederland).¹¹ In het hierop volgende deel worden deze soorten ook aangeduid als buurt-, wijk-, stadsdeel-, stads- en regiocentra.

Perspectieven op Nederlandse winkelcentra

In zijn proefschrift *Machine en Theater* (1999) schetst bouwkundige Dion Kooijman een beeld van Amerikaanse winkelcentra tot en met de Post 65-periode. Hij beschouwt winkelcentra als culturele podia voor het door de consumptiemaatschappij gedreven winkelpubliek.¹² In zijn zoektocht naar de essentie van winkelcentra plaatst hij zijn bevindingen regelmatig in Europees perspectief. In het navolgende zijn Kooijmans onderzoeksresultaten gecombineerd met een eigen analyse van zo'n 140 Nederlandse winkelcentra waarover tussen 1965 en 1990 werd gepubliceerd in het Nederlandse architectuurtijdschrift *Bouw*. In deze aanzet tot een toetsing van internationale trends

aan de Nederlandse praktijk wordt achtereenvolgens ingegaan op: de plaats van winkelcentra in de stad, hun verschijningsvorm, de relatie binnen-buiten, het interieur en de aankleding, de doorstroom en tenslotte dat wat zich afspeelt buiten het zicht van de bezoeker.

Plaats in de stad

In de Post 65-periode waren winkelcentra onderwerp van toenemende interesse van overheden en stadsplanners. Dit hield verband met de grootschalige vernieuwing van de verloederde binnensteden, die hiermee aantrekkelijker moesten worden voor bewoning en tegelijkertijd plaats moesten bieden aan zogeheten 'city-functies'.¹³ Zo opende in 1973 in het centrum van Utrecht het bejubelde, maar al snel ook bekritiseerde Hoog Catharijne. Dergelijke grootschalige winkelcentra werden nadien nauwelijks meer gebouwd, maar op een andere manier speelde dit fenomeen wel een belangrijke rol in de stadsvernieuwing.

De gemeente Delft werkte tussen 1974 en 1976 aan de bouw van winkelcentrum In de Veste, aan de zuidkant van de oude stad. De nieuwbouw moest de functionele verscheidenheid in de Delftse binnenstad bevorderen en aansluiten bij de karakteristieke kleinschaligheid van de bestaande bouw. Daarom werd gezocht naar een doordachte balans van wonen, werken en winkelen. Het gebied van zo'n 7,6 hectare werd bebouwd met aaneengesloten ensembles, bestaande uit drie lagen: op de begane grond winkels en kantoren en daarboven woningen.¹⁴

Woningen boven de winkels hadden als voordeel dat de winkelstraten ook buiten de openingstijden levendig bleven en dus minder ten prooi vielen aan bijvoorbeeld vandalisme. Bovendien zorgde permanente bewoning voor klandizie voor de winkeliers. Dit gold vooral voor de buurt- en wijkcentra, waar men de dagelijkse boodschappen deed. Hier zien we dus meestal woningen boven de winkels, in mindere mate bij grote stadsdeel- of regiocentra. Overigens zag men ook nadelen van winkels gecombineerd met woningen: een trappenhuis en centrale hal konden ten koste gaan van winkelruimte en omdat bewoners parkeerplaatsen innamen vreesde men voor lagere bezoekersaantallen.¹⁵

Overigens werden stadsplanners soms te weinig betrokken in het ontwerpproces.¹⁶ Mede hierdoor sloten winkelcentra niet altijd even goed aan bij de economische en demografische ontwikkelingen van het omliggende

verzorgingsgebied. Dit resulteerde soms in te grote of te kleine centra, die economisch gezien niet rendabel waren en al vrij snel werden geherstructureerd of gesloten. Dit gold meer voor buurtcentra dan voor grotere stadsdeelcentra. Deze laatste centra boden immers meer ruimte, lagere prijzen en betere service en werden onder meer door de toenemende automobilititeit aantrekkelijker voor een steeds grotere groep consumenten.¹⁷

Verschijningsvorm

De vormgeving van winkelcentra hield verband met de gewenste uitstraling en de ontwerpopvattingen van het betrokken architectenbureau. Opdrachtgevers van winkelcentra, meestal investerings- of financieringsmaatschappijen, schakelden voor het ontwerp vaak bekende architecten in. Ernest Groosman (1917-1999) ontwierp meerdere winkelcentra, vanwege hun functionele opzet en sobere uiterlijk ook wel 'Groosmandozen' genoemd.¹⁸ Het bureau Zanstra, De Clercq Zubli en Van den Oever ontwierp een aantal meer structuralistisch vormgegeven centra, waaronder Winkelhof in Leiderdorp met een modulaire opbouw en een indeling van winkelstraten en pleinen die ontmoeting stimuleerde. Een ander bureau dat meerdere winkelcentra ontwierp was dat van H.D. Bakker en M. Verhoeff. Vooral in de jaren tachtig pasten zij daarbij zichtbare constructies en lichte, flexibele materialen toe. Een voorbeeld daarvan is DoeMere in Almere, dat met witte tentconstructies en speelse kleuren associaties oproept met kermissen en festivals.

De verschijningsvorm van deze winkelcentra is niet los te zien van de periode waarin zij werden gerealiseerd. In de jaren zestig en zeventig werden winkelcentra veelal sober en functioneel opgezet, in een open opstelling en niet (helemaal) overdekt. Vaak hadden de winkels een uniforme pui en luifel. We zien de veelvuldige toepassing van stevige materialen als staal, beton, baksteen en hardhout en van nieuwere elementen als aluminium en trespas. Typerend voor deze tijd is het door H.D. Bakker ontworpen stadsdeelcentrum Overvecht in Utrecht. Dit was niet overdekt, maar een gezamenlijke beluifeling van hardhout en aluminium zorgde ervoor dat het publiek droog kon winkelen.¹⁹

In de jaren tachtig deden nieuwe trends hun intrede. Nieuwe winkelcentra werden overdekt gebouwd, om het winkelen nog aangener te maken en het verblijf van consumenten te verlengen en dus meer omzet te genereren.²⁰ Bestaande winkelcentra kregen te maken

met renovaties en vernieuwingen om het snel veranderende winkelgedrag te kunnen bijbenen. Bij nieuwbouw zien we vaker het gebruik van andersoortige, industriële materialen, zoals eternit-glasal voor de bekleding van binnenspouwbladen. De Bottelaarpassage in Almere is daarvan een treffend voorbeeld. Ook werd in de kleinere buurt- en wijkwinkelcentra vaker gebouwd met witte verblendsteen in combinatie met rode baksteen en dakpannen. Tot slot maakten architecten in hun ontwerpen steeds meer strategisch gebruik van glas, niet alleen bij in- en uitgangen, maar ook in overkappingen om in de passage direct zonlicht toe te laten.

Haaks op de openheid die het gebruik van lichte materialen en glas met zich meebracht, stond een toenemende geslotenheid van winkelcentra. Grote en spectaculaire etalages maakten steeds meer plaats voor gesloten puien. Pas wanneer de consument het winkelcentrum betrad kwam deze in de wonderde wereld van de winkeliers, die onder het motto *cars don't buy* meer aandacht besteedden aan de presentatie van hun koopwaar binnen de muren van het complex.²¹ Niettemin bleven veel kleinere winkelcentra sterk verbonden met de omringende woonbuurt. Buurtwinkelcentra, veelal gebouwd in combinatie met woningen, behielden vrijwel altijd hun open opzet en konden zodoende ook minder gemakkelijk worden overdekt. Wel maakten winkeliers in deze centra vaak gebruik van een gezamenlijke beluifeling, zodat consumenten droog van winkel naar winkel konden lopen.

Relatie buiten-binnen

De overgang van buiten naar binnen was voor winkeliers en andere ondernemers cruciaal; hoe meer mensen er binnenkwamen, des te groter de kans op verkoop van goederen. Bij gesloten winkelcentra lag de nadruk daarom vaak op het groots presenteren van de ingangen. De ingangen van Winkelcentrum Zuidplein in Rotterdam hadden bijvoorbeeld brede loopstraten die over de wegen rondom het complex liepen en met een kleurenpatroon aan weerszijden bezoekers naar binnen leidden. Bij een uitbreiding in de jaren negentig kwam aan de oostzijde een nieuwe centrale ingang, voorzien van grote glaspuien met de naam van het winkelcentrum erop. Ook staan tegenwoordig de logo's van de hier gevestigde winkelketens op de gevel. Uitgangen daarentegen werden minder nadrukkelijk vormgegeven; het ging erom consumenten zo lang mogelijk binnen te houden.²² 'Binnen' en 'buiten' zijn in deze context niet alleen van toepassing op overdekte winkelcentra. Ook open

winkelcentra probeerden mensen te trekken, vaak door het uitstellen van producten in etalages of buiten onder de luifel.

Belangrijk was ook de verbinding met de omliggende infrastructuur. Winkelcentra waren vaak gesitueerd op een knooppunt van openbaar vervoer en andere verkeersvoorzieningen; bij de planvorming werd rekening gehouden met de belangen van de verschillende soorten gebruikers hiervan: voetgangers, fietsers en automobilisten. De parkeerplaats fungeerde als een plek van binnenkomst in het winkelcentrum. Deze was vaak gesitueerd naast of onder het complex, een enkele keer bij wijze van experiment boven de winkels.²³ Essentieel was dat er voldoende parkeerplaatsen in de directe nabijheid van het winkelcentrum waren. Ook de nabijgelegen bus-, trein- of metrohalte kon deze entreefunctie vervullen. Zo werd te midden van twee winkelpassages in Almere een busbaan en -halte aangelegd. De vier buslijnen die deze halte passeren brachten de Almeerders tot de deur van de winkelcentra.²⁴

Tot slot werkten winkeliers en ondernemers actief samen om publiek naar binnen te lokken. Zij presenteerden zich naar buiten als eenheid. Zo ontwikkelden veel winkelcentra een eigen logo, reclameborden en slogans. Winkelcentrum annex woonboulevard DoeMere in Almere bouwde een ruim vijftig meter hoge toren met lichtbol en logo, die van grote afstand zichtbaar is.²⁵ Vaak bevestigden winkelcentra hun logo ook boven de ingang en bij de afslag naar de parkeerplaats.

Interieur en aankleding

Door middel van 'branchering' probeerden winkeliers en grootwinkelbedrijven hun winkels te laten aansluiten bij de behoeften van de consument. Dit verschilde per type winkelcentrum. Stadsdeelcentra trokken vooral mensen die op zoek waren naar (nieuwe) luxeartikelen en zaken als kleding, schoenen en huishoudelijke apparaten. De dagelijkse boodschappen werden gedaan bij de supermarkt, slager en kruidenier in het buurtcentrum. Reparatiezaken, zoals de schoenmaker, werden vaak uit grotere winkelcentra geweerd, omdat deze het koopgedrag negatief zouden beïnvloeden; in plaats van nieuwe producten aan te schaffen, kon men kiezen voor reparatie.²⁶

Behalve 'vaste' winkels, waren er in winkelcentra vaak kiosken en kraampjes die zorgden voor een verlevendiging. Dit was met name het geval in de

grotere winkelcentra, in een aantal wijkwinkelcentra en in de winkelpassages die rond de jaren tachtig in Nederland opkwamen. Architecten zagen de meerwaarde van kiosken en kramen als aanvulling op de traditionele winkels. Deze stonden vooral op plaatsen die zich leenden voor vluchtige consumpties of voor het kopen van een krant of rookwaren. Kiosken en kramen trokken door hun opvallende verschijningsvorm bovendien gemakkelijk de aandacht van het winkelende publiek en konden bijvoorbeeld bij een ingang worden gepositieerd om mensen naar binnen te lokken.²⁷

De winkels waren vaak zo ontworpen dat ze konden worden aangepast wanneer dat nodig was; tussenwanden waren bijna nooit dragend en konden relatief eenvoudig worden verwijderd of verplaatst. Soms kozen winkeliers ervoor om scheidingswanden tussen winkels af te breken en zo samen met andere verkopers één grote ruimte te creëren. Dit doet denken aan de huidige inrichting van warenhuizen, zoals de Bijenkorf. Consumenten werden hiermee verleid om ook belovende winkels te bezoeken. In deze vorm van winkelhuishouding nam de presentatie van producten binnen de functie van etalages dus gedeeltelijk over.

In de Verenigde Staten ontwierpen architecten grotere winkelcentra vaak rond een bepaald thema. In Nederland zien we dit veel minder en was vooral sprake van een functionele thematisering. Zo ontstonden hier vanaf de jaren tachtig de eerste meubel-/woonboulevards, die zich specifiek richtten op woninginrichting en doe-het-zelf. Na 1990 kwamen daar andere branches bij, zoals autoboulevards en outletcentra. Een voorbeeld van deze laatste is Batavia Stad Fashion Outlet in Lelystad, eind jaren negentig ontworpen als een imitatie van een zeventiende-eeuwse vestingstad.

Architecten maakten vaker gebruik van historische referenties in hun ontwerp. Zo is de Zoetelaarpassage in Almere-Centrum geïnspireerd op negentiende-eeuwse Parijse winkelpassages.²⁸

Qua aankleding lijken Nederlandse winkelcentra op hun Amerikaanse voorbeelden. Vanaf het moment dat zij hun auto hadden geparkeerd, werden bezoekers verleid zo lang mogelijk te blijven winkelen. Dit gebeurde door een strategische verdeling van winkels en het toevoegen van sfeerbevoorderende elementen zoals groenaanleg, bankjes en horeca. Deze aankleding bestaat uit *softscape* en *hardscape*.²⁹ Onder *softscape* verstaan we natuurlijke vormen van aankleding. Zo maakten veel winkelcentra gebruik van beplanting, zowel buiten (bijvoorbeeld op de parkeerplaats) als in het (overdekte) centrum.

Dit natuurlijke groen stak af tegen de ‘hardere’ bouwmaterialen zoals beton, metselwerk, hardhout en staal. Het bracht een zekere rust en natuurlijkheid, waarmee winkeliers hoopten consumenten op hun gemak te stellen en te verleiden tot het doen van aankopen. Tot de *hardscape* rekenen we alle andere aankleding, van kunst tot zitbankjes. Kunst was een neutrale factor tussen de verkooppraktijken van de winkels, kiosken en kramen, maar kon ook een andere een functie hebben. Zo dient het stalen kunstwerk tussen de Bottelaar- en de Zoetelaarpassage in Almere als een verbinding tussen de twee winkelcentra en de eerder genoemde bushalte die zich eronder bevindt.³⁰

Doorstroom

Een van de belangrijkste overwegingen bij het ontwerp van winkelcentra was het creëren van doorstroom door het strategisch positioneren van zogenaamde *anchorstores*. Had een winkelcentrum bijvoorbeeld twee ingangen, dan werd zo mogelijk bij elk daarvan een publiekstrekker gesitueerd. Dit moest consumenten ertoe brengen het gehele winkelcentrum door te lopen om prijs en kwaliteit te vergelijken, waarvan kleinere ondernemers zouden profiteren. Bij kleinere buurt- en wijkwinkelcentra speelde dit minder, maar ook hier hadden bepaalde winkels een ankerfunctie. Zo was voor veel buurtcentra de supermarkt een publiekstrekker, waardoor andere winkels profiteerden van publiek dat anders wellicht niet zou binnenstappen.³¹

In grotere winkelcentra konden verschillende soorten winkels of recreatieve voorzieningen als *anchorstore* fungeren. Vaak werden echter bekende merken zoals V&D, HEMA of C&A, ook wel ‘de grote drie’ genoemd, strategisch gepositioneerd. In stadscentrum In de Veste in Delft is de dynamiek tussen deze drie goed te zien. Een van de centrale winkelstraten in dit centrum is de Paradijspoort. Aan het begin hiervan bevindt zich de HEMA. Aan de andere kant stond tot de sluiting ervan de C&A, terwijl de inmiddels ook gesloten V&D het winkelende publiek moest verleiden de gracht over te steken naar de andere kant van het winkelcentrum.³²

Amerikaanse winkelcentra telden vaak meerdere verdiepingen en hadden bovenin publiektrekkers in de vorm van foodcourts. In Nederland zien we winkelcentra over meerdere verdiepingen vooral in de grote steden. Aangezien deze centra minder geïsoleerd lagen en foodcourts dus actief concurreerden met eet- en drinkgelegenheden in de buurt, is dit verdienmodel hier nooit

echt succesvol geworden.³³ In winkelcentra met meerdere verdiepingen werd verticale doorstroom gestimuleerd door een prominente plaatsing van (rol-)trappen en liften. Roltrappen hadden vaak een bijzondere positie. Ze vormden de meest eenvoudige manier voor verticale verplaatsing en waren zo gesitueerd dat het publiek per verdieping langs allerlei winkels moesten lopen om de volgende roltrap te kunnen nemen.³⁴

Al met al was het doorstroombeleid in alle soorten winkelcentra gericht op het zo lang mogelijk binnenhouden van consumenten. Om dit te bevorderen schakelden winkeliers soms gezamenlijk een bewakingsdienst en camerabeveiliging in. Deze waarborgden de doorstroom en moesten ongewenst verblijf en gedrag tegengaan.³⁵ Ook het interieur droeg hieraan bij. Zitbankjes werden ontworpen om het winkelende publiek te laten uitrusten, maar moesten niet zo comfortabel zijn dat ze hangjongeren of ander ongewenst publiek zouden aantrekken.³⁶

Uit het zicht

Volgens architecten en winkeliers moest een winkelcentrum een soort mythische plek zijn waar bezoekers het besef van plaats en tijd even zouden vergeten. Er waren dus nogal wat zaken die zij liever uit het zicht lieten. Vaak hadden winkelcentra een aparte expeditiestraat, zodat het winkelende publiek niet werd gestoord door vrachtverkeer bij de aan- en afvoer van goederen. Ook buurcentra hadden vaak een aparte straat, grenzend aan de achterdeuren van de winkels. Een van de bekendste voorbeelden met een groot netwerk aan expeditiestraten is Winkelcentrum Zuidplein in Rotterdam. Dit compact ontworpen centrum heeft onder- en bovengrondse expeditiestraten voor de bevoorrading van de winkels.³⁷

Ook binnen het winkelcentrum waren er zaken die men liever uit het zicht hield. Trappen en liften werden vaak letterlijk en figuurlijk weggestopt, ver van de ingang vandaan. Zo werd het winkelend publiek gestimuleerd de roltrappen te gebruiken, waardoor het meer van het winkelcentrum zag en dus werd verleid meer te kopen. Ook toiletten en kantoorruimtes voor het personeel werden ter bevordering van een onbezorgde winkelervaring zoveel mogelijk weggestopt.³⁸

Er waren ook andere zaken die buiten het zicht van het publiek invloed hadden op het koopgedrag. Vaak hielden deze verband met de ambiance en de effectiviteit

ervan werd onderbouwd met psychologisch onderzoek. Zo ontstond in deze periode het besef dat het gebruik van kunstlicht invloed had op het koopgedrag; te felle verlichting schrok af en zorgde voor een onaangename sfeer. Licht werd daarmee onderdeel van een bewuste verkoopstrategie. Winkeliers konden door het gebruik ervan bepaalde producten of aanbiedingen onder de aandacht brengen, terwijl andere zaken door de minder aanwezige verlichting juist op de achtergrond konden worden gezet. Ook was de kleur van het kunstlicht van belang; een warme teint zou impulsaankopen stimuleren.³⁹

Een ander onzichtbaar element was de temperatuur; het 's winters verarmen en 's zomers koelen van overdekte winkelcentra zorgde voor een aantrekkelijk winkelklimaat.⁴⁰ Ook werden overdekte en niet-overdekte winkelcentra voorzien van muziekinstallaties. Het was daarbij niet zozeer het volume, maar vooral het tempo van de muziek dat invloed zou hebben en het winkelende publiek in zijn gedragingen zou versnellen of vertragen.⁴¹

Aan de hand van tien Post 65-winkelcentra, verspreid over het land, wordt getoond hoe de geschetste ontwikkelingen van Nederlandse winkelcentra zich in de praktijk hebben geuit. De voorbeelden geven inzicht in de opzet en ontwikkeling van verschillende soorten winkelcentra in de jaren 1965-1990. De selectie is gemaakt op basis van de publicaties van geplande en gebouwde winkelcentra in het architectuurtijdschrift *Bouw*, dat in de onderzochte periode 1965-1990 wekelijks verscheen. Dit leverde ruim 140 winkelcentra op. Aan de hand van aanvullend literatuuronderzoek en bestudering van beelden van Google Maps en Street Smart is vastgesteld welke van de geïnventariseerde winkelcentra nog grotendeels hun oorspronkelijke opzet en verschijningsvorm hebben. Hieruit is een selectie gemaakt met als doel een representatieve en evenwichtige afspiegeling van de ontwikkelingen te schetsen.

Selectiecriteria

Bij het selecteren van de voorbeelden zijn de volgende criteria gehanteerd.

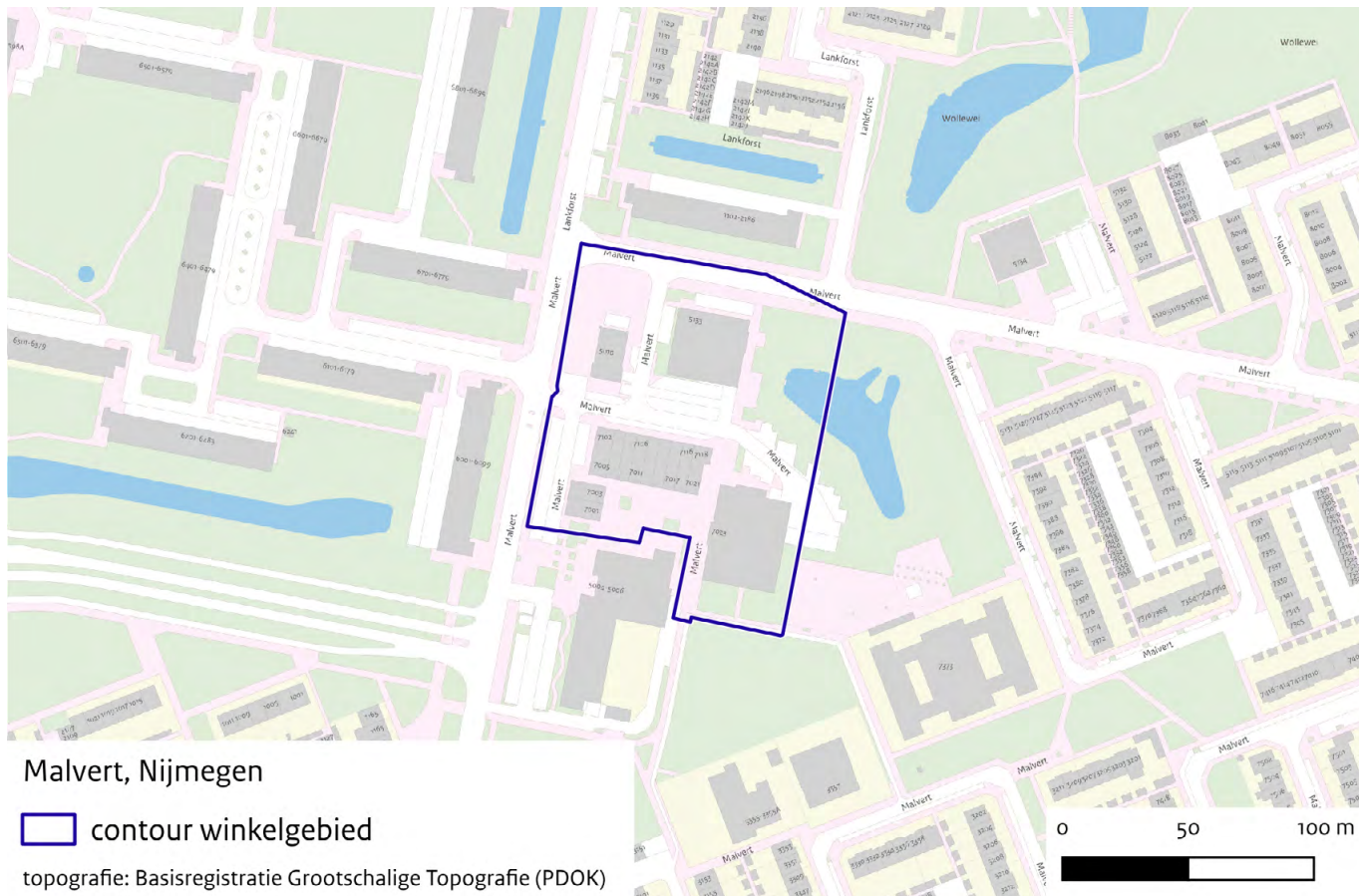
1. Spreiding in de tijd: het streven was om de gehele periode 1965-1990 te bestrijken, zodat zowel de vroege als de latere ontwikkelingen aan bod komen.
2. Regionale spreiding: gezocht is naar landelijke spreiding. Niettemin is in sommige gevallen gekozen voor een voorbeeld uit het midden van Nederland of de Randstad, omdat dit een bepaalde ontwikkeling het duidelijkst illustreerde.
3. Spreiding wat betreft schaal: dit criterium moest leiden tot voorbeelden van verschillende schaalniveaus: van klein (buurtwinkelcentra) tot groot (regiocentra). Ook bevat de selectie twee winkelpassages en een woonboulevard.
4. Architectonische kwaliteit en verscheidenheid: hierbij is gekeken naar ontwerpovvattingen, vormgeving en de toepassing van bouwconstructies en -materialen.
5. Mate van gaafheid/herkenbaarheid: bij de selectie was ook van belang in welke mate het winkelcentrum zijn opzet en karakter heeft behouden en de oorspronkelijke architectuur herkenbaar is. Het is onvermijdelijk dat (kleine) aanpassingen hebben plaatsgevonden, want winkelcentra zijn door nieuwe eisen en trends constant onderhevig aan verandering. Daarom is vooral gekeken naar de manier waarop winkelcentra deze aanpassingen hebben doorgevoerd.

Tien Post 65-winkelcentra in Nederland

Nr.	Winkelcentrum	Plaats	Architect(en)	Bouwjaar
1	Malvert	Nijmegen	Lucas & Niemeijer	1969
2	Zuidplein	Rotterdam	H.D. Bakker	1970-1972
3	In de Veste	Delft	Diverse architectenbureaus	1974-1976
4	Winkelhof	Leiderdorp	Zanstra, De Clercq Zubli, Van den Oever & Partners	1979-1980
5	Bellestein	Ede	Spruit, De Jong & Heringa	1979-1980
6	Zoetelaarpassage	Almere Centrum	K. Rijnbout & B. Loerakker	1976-1981
7	Kolveniershof	Goes	Groosman Partners	1982-1983
8	Oostermeent	Huizen	P.H. Tauber	1984-1985
9	Bottelaarpassage	Almere Centrum	Bakker & Verhoeff	1984-1985
10	DoeMere	Almere Buiten	C. Verhoeff	1987-1988

Ingang aan Malvert (westzijde)

Malvert, Nijmegen

 contour winkelgebied

topografie: Basisregistratie Grootchalige Topografie (PDOK)

In 1969 werd in de Nijmeegse buurt Malvert, in de wijk Dukenburg, een kleinschalig buurtwinkelcentrum gebouwd in opdracht van Stichting Winkelcentra Dukenburg en MBO Nederlandsche Middenstandsbank N.V.⁴² Hoewel de meeste buurtwinkelcentra in Nederland op de een of andere manier verbonden zijn met woningbouw, staat Malvert geheel op zichzelf. In eerste instantie werd het winkelcentrum onoverdekt gebouwd. Wel waren boven een staalconstructie luifels aangebracht die ervoor zorgden dat er enigszins droog kon worden gewinkeld. In de jaren tachtig is een overkapping aangebracht. Het winkelcentrum is daarmee een goed voorbeeld van de transformatie die dit soort winkelcentra uit de jaren zestig en zeventig later in de Post 65-periode doormaakten. Deze transformatie weerspiegelde de veranderende eisen die het publiek aan winkelcentra stelde. Men wilde graag droog, warm en comfortabel kunnen winkelen.

Het ontwerp van winkelcentrum Malvert is van architectenbureau Lucas & Niemeijer uit Voorburg. De bouw werd voor een bedrag van 1,7 miljoen gulden gerealiseerd door aannemer N.V. Giesbers uit Wijchen. Bij de oplevering had het complex een oppervlakte van

1.800 m².⁴³ De bouw van het winkelcentrum stond niet op zichzelf. De wijk Dukenburg had tot 1969 geen enkel winkelcentrum, waardoor bewoners waren aangewezen op de noodwinkels aan de Aldenhof of op een winkelcentrum in de aangrenzende wijk Hatert. Behalve voor winkelcentrum Malvert werden er plannen gemaakt voor winkelcentra in de andere buurten in Dukenburg. In 1970 en 1971 verreesen nog twee buurtwinkelcentra (Weezenhof en Meijhorst) en in 1976 volgde een groter stadsdeelcentrum (Grootwinkelcentrum Dukenburg) in de buurt Zwanenveld.⁴⁴ Deze winkelcentrastructuur is kenmerkend voor de implementatie en aanpassing van het Amerikaanse model in Nederland, waarbij kleinere buurtwinkelcentra qua functie complementair waren aan grotere wijk- en stadsdeelcentra.

De eerste steen van winkelcentrum Malvert werd gelegd door wethouder Van der Borg. Na de opening op 19 november 1969 waren er een drogist, brood- en banketbakkerij, slagerij, slijterij, stomerij, twee banken en een dameskapsalon gevestigd. Ook was ruimte gereserveerd voor een supermarkt. Vanaf 1985 werd geïnvesteerd in voorzieningen die voor het winkelgebeuren ondersteunend zijn, zoals praktijkvestigingen, horeca

Binnenplein

Expeditiestraat (noordzijde)

en sociaal-culturele voorzieningen. Bovendien verbood de gemeente winkels in Dukenburg zich buiten het winkelcentrum te vestigen, in de hoop het buurtcentrum commercieel een succes te maken en te houden. Om uitbreiding van individuele winkels te voorkomen werd een maximum vloeroppervlakte ingesteld en kwamen er bebouwingsgrenzen voor niet-winkels. Horeca mocht bijvoorbeeld niet meer dan 250 m² beslaan.⁴⁵

In 2007 besloot de gemeenteraad winkelcentrum Malvert te vervangen door woningbouw met kleinschalige voorzieningen, maar dit plan werd na protest tegengehouden en vijf jaar later besloot de raad dat het winkelcentrum zou blijven bestaan.⁴⁶ Wel vond een aantal wijzigingen plaats. Zo werd het binnenplein opgeknapt en voorzien van kleur op de tegels en zitkubussen (blauw, turquoise

en groen). In 2014 kwamen er grotere bloembakken en ontwierp de Dukenburgse kunstenares Merel Holleboom een interactieve prullenbak.⁴⁷ In 2019 is het binnenplein nogmaals gerenoveerd.

Ook het winkelcentrum zelf is na de overkapping in de jaren tachtig nog een aantal keer aangepast. De betonnen lantaarnhouders en de staalconstructie zijn meermaals in een andere kleur geverfd. Het supermarktgebouw, dat los staat van het winkelcentrum maar wel bij het geheel hoorde, volgde daarbij niet altijd de stijl van de rest van het winkelcentrum. Met name de trespaplatten zijn vaak van kleur gewisseld (rood, wit, turquoise, zwart). Desondanks heeft het winkelcentrum zijn kenmerkende late jaren zestig uitstraling weten te behouden.

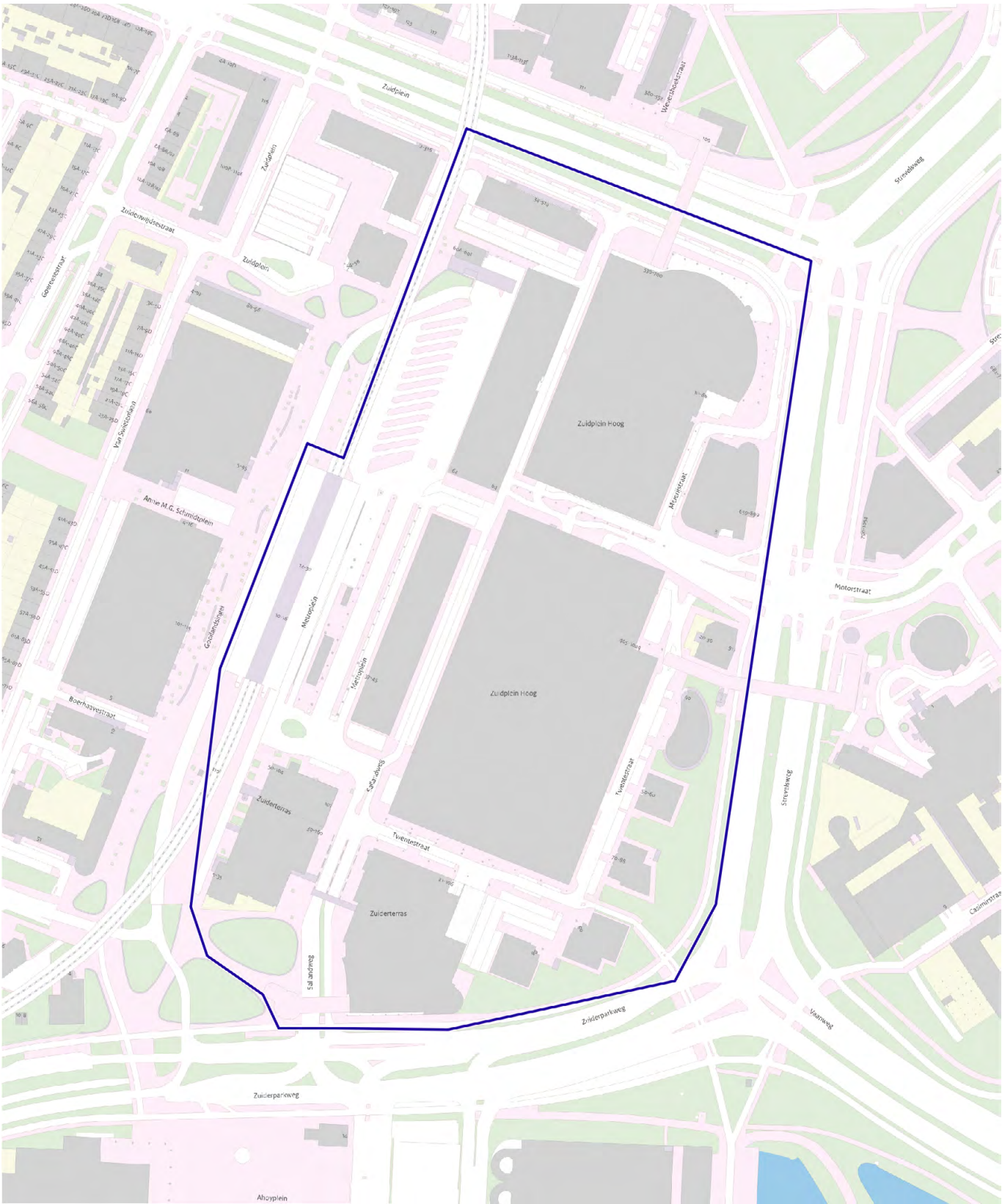
Overkapping aan binnenplein

Architectenbureau Lucas en Niemeijer ontwierp in de Post 65-periode winkelcentra, woningen en kantoren met een zakelijke en functionele architectuur. Een groot deel van hun projecten kwam tot stand in de wederopbouwperiode, maar ook na 1965 was het bureau nog verantwoordelijk voor het ontwerp van diverse utiliteitsgebouwen. Het bureau was onder meer betrokken bij het ontwerp van woonwijk Wesselerbrink in Enschede en winkelcentrum Vijverhoek in Zoetermeer.⁴⁸ Bij de bouw van winkelcentra liet het bureau zich vaak inspireren

door de Rotterdamse Lijnbaan, met een strikte scheiding van verkeer en winkelend publiek en een combinatie met woningbouw. Een duidelijk voorbeeld hiervan is winkelcentrum de Zijpe in Rotterdam, dat in 2021 is aangewezen als gemeentelijk monument.⁴⁹

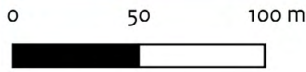
Westzijde met metrostation Zuidplein

Zuidplein, Rotterdam

 contour winkelgebied

Topografie: Basisregistratie Grootchalige Topografie (PDOK)

Zuidzijde

Winkelcentrum Zuidplein is het grootste overdekte winkelcentrum in Rotterdam Zuid. Pal naast de metro projecteerden stadsplanners een voor die tijd revolutionair winkelcentrum in het stedelijke landschap. Aan de bouw, die plaatsvond van 1970 tot 1972, ging een lange geschiedenis vooraf. De eerste plannen voor het winkelcentrum dateren al van 1962. De opdracht voor de bouw kwam van een divers palet aan opdrachtgevers. De 'grote drie' (HEMA, C&A en V&D) werkten hierbij samen met de Nederlandsche Middenstandsbank voor Bedrijfsobjecten (MBO) en de speciaal voor deze gelegenheid opgerichte Stichting Winkelcentrum Zuidplein. Opdrachtgever was in dit geval dus niet alleen een financieringsmaatschappij die later op zoek ging naar huurders; grootwinkelbedrijven en kleine ondernemers waren vanaf het begin betrokken bij de situering, het ontwerp en de bouw van het winkelcentrum.⁵⁰

Niet alleen wat betreft het ontwerp- en bouwproces was het winkelcentrum revolutionair in Nederland, ook de situering en vormgeving waren vernieuwend. Het winkelen gebeurde namelijk niet op straatniveau, maar op een zes meter hoog plateau dat aansloot op de hal van het naastgelegen metrostation. Onder het

winkelcentrum, op het maaiveld, bevinden zich een parkeergarage, fietsenstalling, magazijn- en opslagruimten en een busstation. Het ontwerp voor het complex werd gemaakt door architect H.D. Bakker. In lijn met de bestaande ideeën over het plannen van een winkelcentrum in het stedelijke netwerk, zorgde hij ervoor dat het goed bereikbaar was met de auto. Zuidplein ligt naast een aantal brede verkeerswegen (de Zuiderparkgordel). Ook met het openbaar vervoer (metro en bus) en fiets en te voet is het goed toegankelijk door de relatief centrale ligging tussen de woonwijken in Zuid. Drie betonnen loopstraten vormden voor voetgangers de weg naar de ingangen van het winkelcentrum.⁵¹

Op 5 september 1972 werd Winkelcentrum Zuidplein feestelijk geopend in aanwezigheid van televisiepresentatrice Mies Bouwman. In de eerste maand kwamen maar liefst een miljoen bezoekers op het winkelcentrum af, hetgeen in de pers breed werd uitgemeten.⁵² Dagblad *De Tijd* voorspelde zelfs dat Zuidplein de Rotterdamse Lijnbaan zou overtroeven.⁵³ Bij opening was het complex ook meteen het duurste winkelcentrum van Nederland; met de bouw was maar liefst 110 miljoen gulden gemoeid.⁵⁴ Voor dit astronomische bedrag werd een

Central hal met boven de pui de oorspronkelijke detaillering

oppervlakte van 120.000 m² bebouwd, met 86 winkels, twee warenhuizen, 22 kiosken en 44 kramen. Daarnaast was er veel ruimte voor recreatieve voorzieningen. In het midden van het winkelcentrum werd een groot plein met een amfiteater aangelegd dat zelfs geopend zou kunnen blijven na sluitingstijd van de winkels. De winkelstraten waren gestoffeerd met bankjes en groenvoorzieningen..⁵⁵

Qua materialen bestond het winkelcentrum in zijn eerste fase uit elementen die we vaker bij winkelcentra uit de vroege Post 65-periode zien: beton, metselwerk, aluminium, houtwolcementplaten. Een groot deel had een staalskelet, een constructiewijze die tot dan toe in winkelcentra nog weinig was toegepast. Om die reden werd Zuidplein uitgebreid gepubliceerd in het vaktijdschrift *Bouwen met Staal*.⁵⁶ In het dak bevonden zich meerdere glazen lighthappers, waardoor ook zonlicht de winkelstraten bereikte.

In de loop der jaren werd het winkelcentrum een aantal keer vrij grondig verbouwd. Van 1993 tot 1995 vond in oostelijke richting een uitbreiding met circa 11.000 m² plaats. Dit werd gedaan door het bureau van H.D. Bakker, in samenwerking met Chiel Verhoeff die

eerder Woonboulevard DoeMere in Almere-Buiten had ontworpen. Tussen 1999 en 2003 werd het interieur gerenoveerd. Verantwoordelijk hiervoor waren JHK Architecten uit Utrecht en Greig & Stephenson Architects uit Londen. Om het centrale plein rustiger te laten ogen werd het amfiteater verwijderd en kwamen er twee grote kiosken in plaats van meerdere kleine exemplaren. De kenmerkende lighthappers werden vervangen door neutraler ogende lichtkoepels.⁵⁷ In 2023 werd het complex opnieuw uitgebreid, dit keer op de plaats waar tot dan Theater Zuidplein (de vroegere Groote Schouwburg) stond. Dit ontwerp van TOMDAVID Architecten maakte deel uit van het stadsproject 'Hart van Zuid' en zorgde ervoor dat het winkelcentrum meer binding kreeg met de centrale voetgangerszone op het maaiveld.⁵⁸

Tegenwoordig is in het interieur weinig over van het oorspronkelijke ontwerp van H.D. Bakker. Vrijwel alle winkels van het eerste uur zijn vervangen of intern verhuisd. Alleen de C&A zit nog altijd op dezelfde locatie. De winkelpuien zijn merendeels vervangen, evenals de bankjes en groenvoorzieningen. Wel is achter de nieuwe puien soms nog iets te ontdekken van de oorspronkelijke

Loopbrug over de Stevelsweg aan de oostzijde

detaillering. De staalconstructie is nog geheel intact en de buitenzijde, met uitzondering van de latere uitbreidingen, vertoont nog vrijwel overal het oorspronkelijke beeld met witte aluminium platen en een paars-roze horizontale band.

Het ontwerp van Winkelcentrum Zuidplein van architect H.D. Bakker past binnen de functionalistische en moder-

nistische architectuur van de jaren zestig en zeventig. Bakker stond vanaf de wederopbouw bekend om dit soort strakke ontwerpen, zoals de Maastorenflat en het Nedlloyd Huis in Rotterdam en Winkelcentrum Overvecht in Utrecht.⁵⁹ Het architectenbureau van Bakker groeide in deze periode uit tot een belangrijke speler in het ontwerp van allerlei soorten winkelcentra en later, geheel in lijn met de ontwikkelingen, ook meubelboulevards.

Ingang aan de Twentestraat (oostzijde)

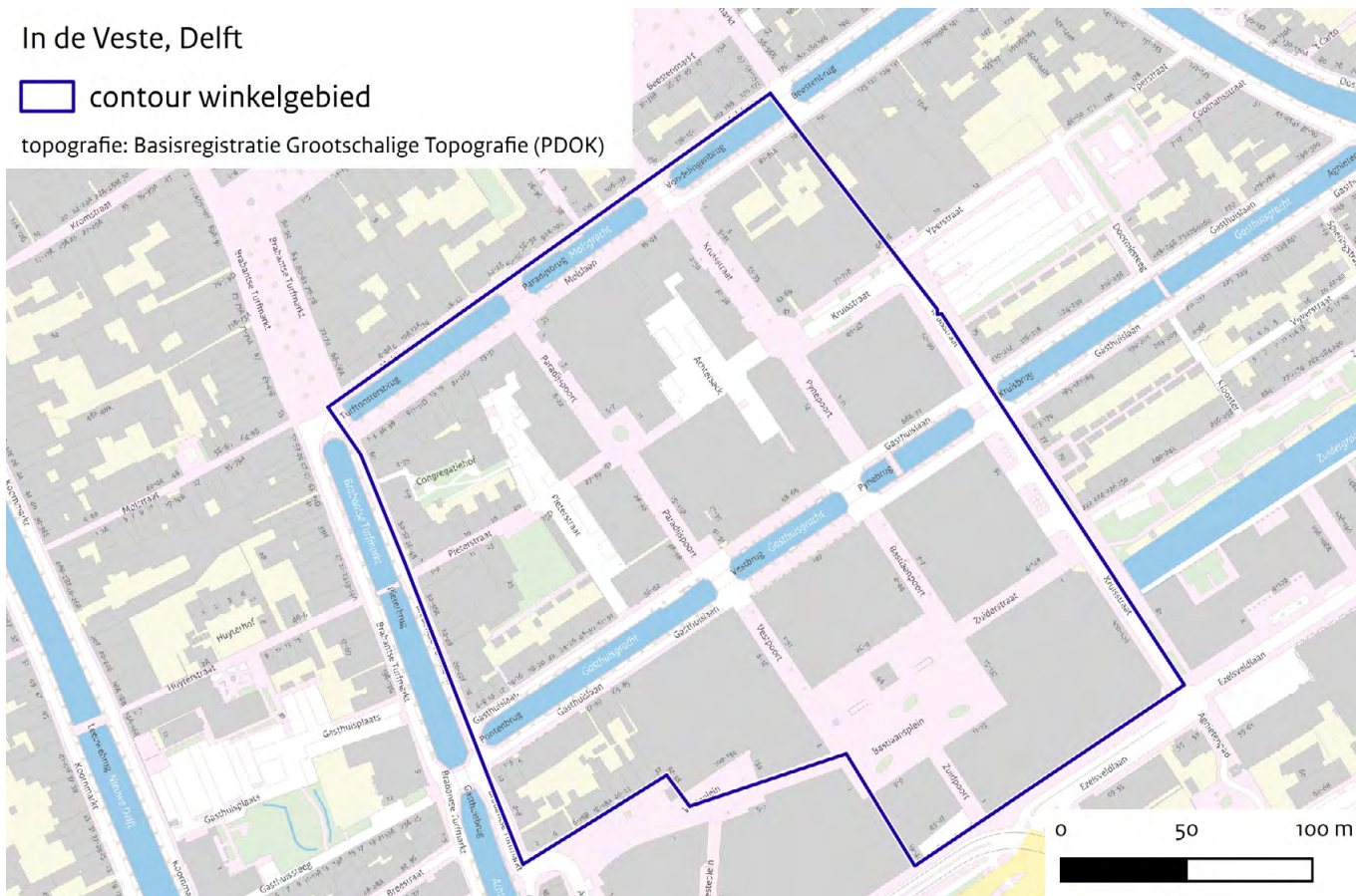

Gevel aan de Molslaan

In de Veste, Delft

 contour winkelgebied

topografie: Basisregistratie Grootchalige Topografie (PDOK)

In de jaren zestig en zeventig had de Delftse binnenstad te maken met stadsvernieuwingsplannen. Een groot deel van het centrum, ooit een dichtbevolkte armenbuurt ruwweg tussen de Molslaan en de Schie, werd gesaneerd en vervangen door het moderne winkelcentrum In de Veste. Net als in veel andere Nederlandse steden bestond in deze jaren toenemende kritiek op de sloop van woningen ten behoeve van city-functies. Het aanvankelijke plan voor een groot monofunctioneel winkelcentrum werd daarom vervangen door een omgevingsplan met een menging van functies. Behalve voor grootwinkelbedrijven zou er ook ruimte moeten zijn voor kleine winkels, recreatieve en culturele voorzieningen en woningen. De kleinschalige invulling van het winkelgebied moest aansluiten bij het fijnmazige patroon van straten en grachten en de bestaande bebouwing in de binnenstad. De bruggetjes over de grachten werden zelfs gesloopt en opnieuw opgetrokken in oude stijl.⁶⁰

In het project werkten veel partijen samen; zoals vaker huurden 'de grote drie' eigen architectenbureaus in. Deze bureaus werkten weer samen met verschillende aannemers, constructeurs en ruimtelijke vormgevers. De opdrachtgevers voor de bouw van

het stadswinkelcentrum waren de Nederlandsche Middenstands Financieringsmaatschappij voor Bedrijfsobjecten NV (MBO, 1), de Koninklijke Bijenkorf Beheer (KBB, 2), Blauwhoed Rotterdam (3a), C&A Nederland (3b) en de firma Korenreef (4). Zij namen de volgende architecten(-bureaus) in de arm: Lucas en Niemeijer (1), Oyeveaar Stolle Van Gool (2), Groosman Partners (3a & 3b) en ir. A.J.H.M. Haak (4). Lucas en Niemeijer hielden zich bezig met de coördinatie van woningen en winkels in het project. Oyeveaar Stolle Van Gool ontwierp de HEMA, Groosman Partners de C&A en een winkel-, kantoor- en woonblok. Haak ontwierp het gebouw Korenreef en de 45 flatwoningen die boven deze 2400 m² grote meubeltoonzaal lagen.⁶¹

Lucas en Niemeijer (1) situeerden de woon- en winkelpanden rond expeditiehoven, waardoor een 'schoon' winkelfront zonder verkeer ontstond. Ter bevordering van de doorstroom werden grote winkeleenheden zoveel mogelijk aan de randen van het gebied gesitueerd om de doorstroom te bevorderen. Om het gebied goed toegankelijk te maken voor het openbaar vervoer kwam aan de Zuiderstraat een busstation. Rondom deze straat heeft inmiddels een aantal wijzigingen in het

Aanzicht Gasthuislaan

stratenpatroon plaatsgevonden. In het deel van Lucas en Niemeijer is 6500 m² aan winkelruimte gebouwd met daarboven 44 woningen, gedeeltelijk in twee bouwlagen. De winkeliers konden ervoor kiezen hun ruimten in te delen in modules van 4,80 meter, met een maximaal oppervlak van 150 m². Dit maximum werd na de bouw ingesteld om de kleinschaligheid van het winkelcentrum te waarborgen. Om in beeld en sfeer aan te sluiten op de bestaande architectuur is gebouwd met rode baksteen.⁶²

De HEMA van bureau Oyevaar Stolle Van Gool was het eerst gereed en werd in oktober 1974 geopend. Het pand stond toen nog op een groot braakliggend terrein en werd vanwege gesloten gemetselde gevels en de toepassing van beton bestempeld als provocatief. Om het gebouw wel enigszins te laten aansluiten op de historische omgeving, waren een aantal uitgangspunten voor het ontwerp geformuleerd: het gebruik van baksteen; een verticale ritmiek in de gevels als abstracte voortzetting van de geleding van de panden in het historische Delft; en geen horizontale luifels. Van beneden naar boven verspringt de ritmiek steeds dichter naar elkaar toe en springt de gevel in twee treden naar voren, wat refereert aan het enigszins hellende

karakter van de oude Delftse stadspanden. Tegen de zijgevel zijn twee kiosken aangebracht.⁶³

Het woon-, winkel- en kantoorblok tussen Gasthuislaan en Zuiderstraat (3a) werd ontworpen door architect C.J. Boomsluiters van Groosman Partners. De begane grond – in totaal 2700 m² – was geheel bestemd voor winkels, die deels grensden aan een overdekte binnenpassage. Aan de Zuiderstraat bevond zich op de eerste en tweede verdieping 2700 m² aan kantoorruimte. Daarnaast waren er in totaal 11 studio's en 11 maisonnettes. Al deze woningen hadden een terras van 45 m² dat vrij in te delen was. Ergens tussen 2003 en 2007 is dit complex gesloopt en vervangen door een soortgelijk gebouw met rode baksteen.⁶⁴

Boomsluiters ontwierp ook het pand van C&A. Dit werd gepositioneerd tussen de HEMA en winkels van MBO aan de Gasthuislaan. Ook in dit ontwerp was het belangrijk dat de bebouwing aansloot bij de kleinschaligheid van het centrum. Wel werd rekening gehouden met een eventuele uitbreiding naar de eerste en tweede etage. Het gebouw werd opgetrokken uit rode baksteen, afgewisseld met geëmailleerde stalen platen. Tussen 1989

Expeditiestraat aan de Achtersack

Aanzicht Gasthuislaan

Winkelstraat Paradijspoort

en 1994 maakte het pand echter plaats voor nieuwbouw met zandkleurig metselwerk.⁶⁵ Eind 2023 vertrok de C&A en kort hierna ging de Delftse gemeenteraad akkoord met een plan om bovenop deze bebouwing vijftig appartementen te realiseren.⁶⁶

Architect A.J.H.M. Haak ontwierp het gebouw Korenreef, bestaande uit winkels met daarboven woningen. Aan de kant van de gracht vormde dit met zijn verticaal gelede woningen een eigentijdse interpretatie van de historische bebouwing van Delft. De hier aanwezige overdekte loopstraat is later verdwenen doordat na wisselingen in het winkelbestand de puien enkele meters naar voren

zijn verplaatst. Aan de achterzijde (de Zuiderstraat) is een terrasvormige opbouw en hebben vrijwel alle woningen een terras of loggia met uitzicht over de stad.⁶⁷ In het midden van het complex bevindt zich een groot patio-terras.

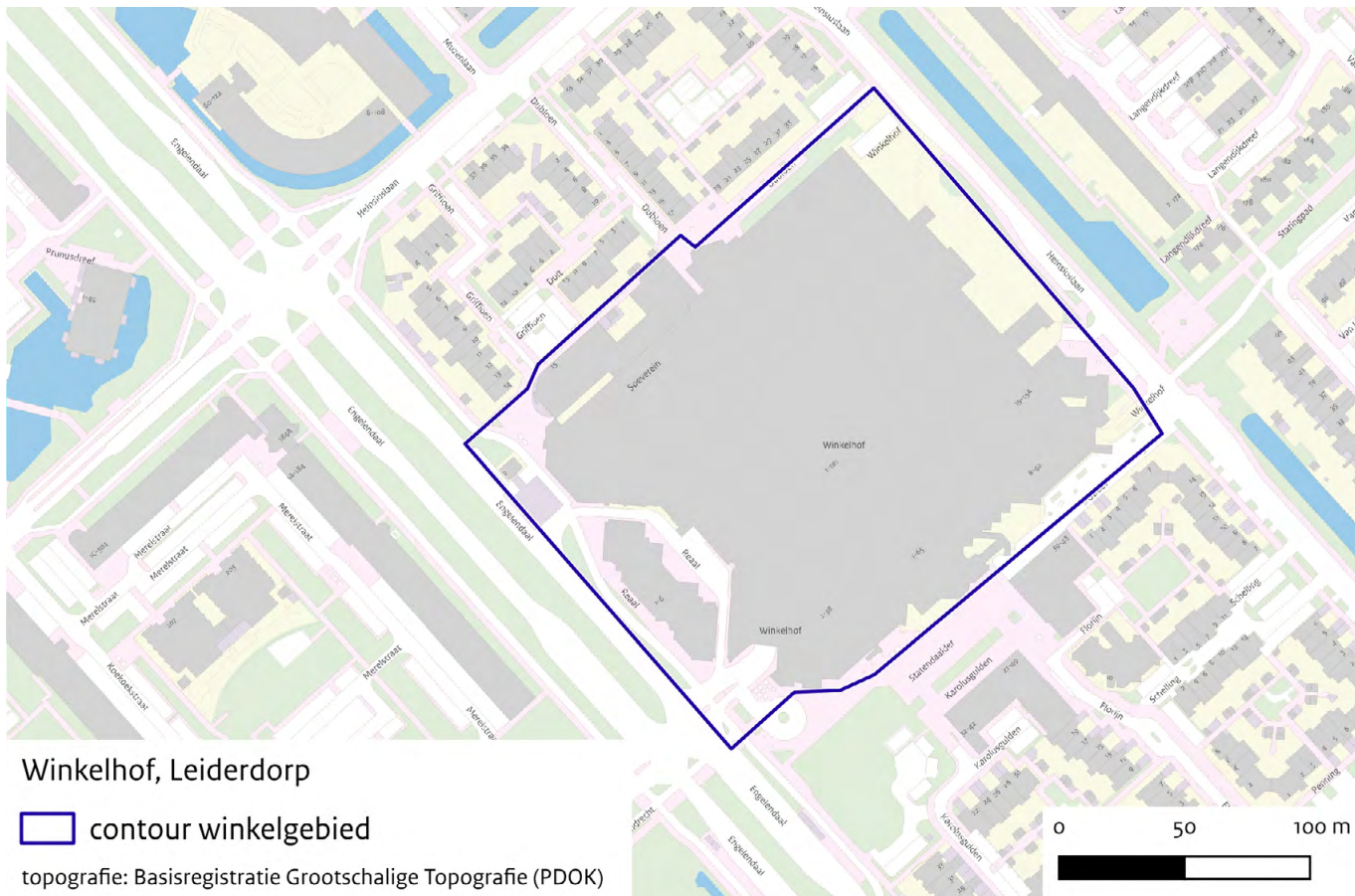
Zoals meer bij winkelcentra het geval is, zijn de uiteenlopende ontwerpen van de verschillende architectenbureaus lastig te koppelen aan één specifieke architectuurstijl. Wel zijn de gebouwen van In de Veste stuk voor stuk ontworpen met het idee van kleinschaligheid in het achterhoofd. Hierbinnen zien we elementen van verschillende architectonische stromingen.

Kruisstraat

Zuidoostzijde aan Statendaalder

Winkelhof, Leiderdorp

 contour winkelgebied

topografie: Basisregistratie Grootchalige Topografie (PDOK)

In 1979-1980 werd in Leiderdorp een tamelijk groot regiowinkelcentrum (11.000 m²) gebouwd, ontworpen door architectenbureau Zanstra, De Clercq Zubli, Van den Oever & Partners.⁶⁸ Regiowinkelcentra komen in Nederland niet veel voor, aangezien de binding van buitenwijken en stadscentra sterker is dan in bijvoorbeeld de Verenigde Staten. Toch leende de geografische ligging van Leiderdorp zich voor de bouw van een dergelijk groot winkelcentrum. Leiderdorp ligt namelijk centraal in Zuid-Holland, tussen Leiden, Alphen aan den Rijn en Zoetermeer en is via de snelweg ook gemakkelijk bereikbaar vanuit Den Haag en Rotterdam. Anders dan stadsdeelwinkelcentra had Winkelhof Leiderdorp daarmee echt een regionale functie. Ook voor bewoners van Leiderdorp zelf was het winkelcentrum belangrijk. De gemeente breidde vanaf de jaren vijftig namelijk flink uit, onder meer door de aanleg van de A4. De nieuw gebouwde woonwijken Voorhof en Buitenhof en de groei van de bevolking zorgden ervoor dat er behoefte kwam aan een groots opgezet winkelcentrum, gecombineerd met woningen, kantoren en een nieuw gemeentehuis.⁶⁹

Winkelhof Leiderdorp werd ontworpen als een overdekt winkelcentrum met diverse passages en pleinen, uitgestrekt over twee verdiepingen. Op het dak kwamen twee grote hallen voor een bowling- en recreatiecentrum, die via een passage-achtige loopstraat konden worden bereikt. Het centrum bood een breed scala aan winkels en recreatieve voorzieningen. De plannen voor de bouw stuitten aanvankelijk wel op enige weerstand. Winkeliers en winkelcentra in de omgeving vreesden namelijk dat het nieuwe regio-centrum zo'n aanzuigende werking zou hebben dat hun eigen inkomsten in gevaar kwamen. Uiteindelijk kwam de gemeente deels aan hun zorgen tegemoet. Zo werd de omvang van de winkeleenheden teruggebracht om oneerlijke concurrentie tegen te gaan.⁷⁰ De opdracht voor de bouw gaf de gemeente in handen van Projectontwikkelingsmaatschappij Johan Matser BV.

De opzet van het winkelcentrum bevat structuralistische kenmerken. Met name de oost- en een deel van de zuidzijde bestaan uit herhalende elementen die samen een geheel vormen. Terrassen, trappen en verspringende rooilijnen zorgen voor een gevarieerd beeld. Deels boven de winkels bevinden zich 156 terraswoningen, eronder ligt een parkeergarage. Het complex vormt een

Zuidzijde aan Engelenlaan met links de ingang van de parkeergarage

stedenbouwkundig geheel met de omliggende woonwijk, waarbinnen de planmatige opbouw van pleintjes en straatjes een fijnmazig netwerk creëert.

Naast de eigenaar van het winkelcentrum, Wereldhave BV, was de Stichting Winkelhof een belangrijke partij. Deze beheerde het budget voor de promotie van het winkelcentrum. Zoals vastgelegd in de huurcontracten, legde elke winkelier een deel van zijn omzet in voor zaken als de Sinterklaasintocht of kerstversiering in het winkelcentrum. Dit soort stichtingen die de winkeliers en ondernemers samenbrachten zien we vaker bij winkelcentra uit deze periode. Ze onderstrepen de wens om gezamenlijk optreden naar buiten. In 2018 werd de Stichting Winkelhof echter ontbonden, nadat Wereldhave BV had bepaald dat deze niet langer inspraak zou hebben in de promotieactiviteiten.⁷¹

In februari 2025 verkocht Wereldhave BV het winkelcentrum aan een particuliere belegger, Urban Interest Vastgoed III BV. Met de overname was een bedrag van 56 miljoen euro gemoeid. De nieuwe eigenaar heeft ambitieuze plannen om het winkelcentrum te moderniseren. In de omliggende wijk hebben al meerdere ingrijpende wijzigingen plaatsgevonden. Zo is het gemeentehuis, dat zich tot begin deze eeuw ten zuidoosten van het winkelcentrum bevond, inmiddels gesloopt, waardoor aan de zuidoostkant van het complex een kale vlakte is ontstaan.

Architectenbureau Zanstra, De Clercq Zubli en Van den Oever (ZZOP) ontwierp in de wederopbouw- en Post 65-periode veel woon- en kantoorgebouwen. Andere winkelcentra van het bureau zijn Paddepoel in Groningen en Gordiaan in Lelystad.⁷²

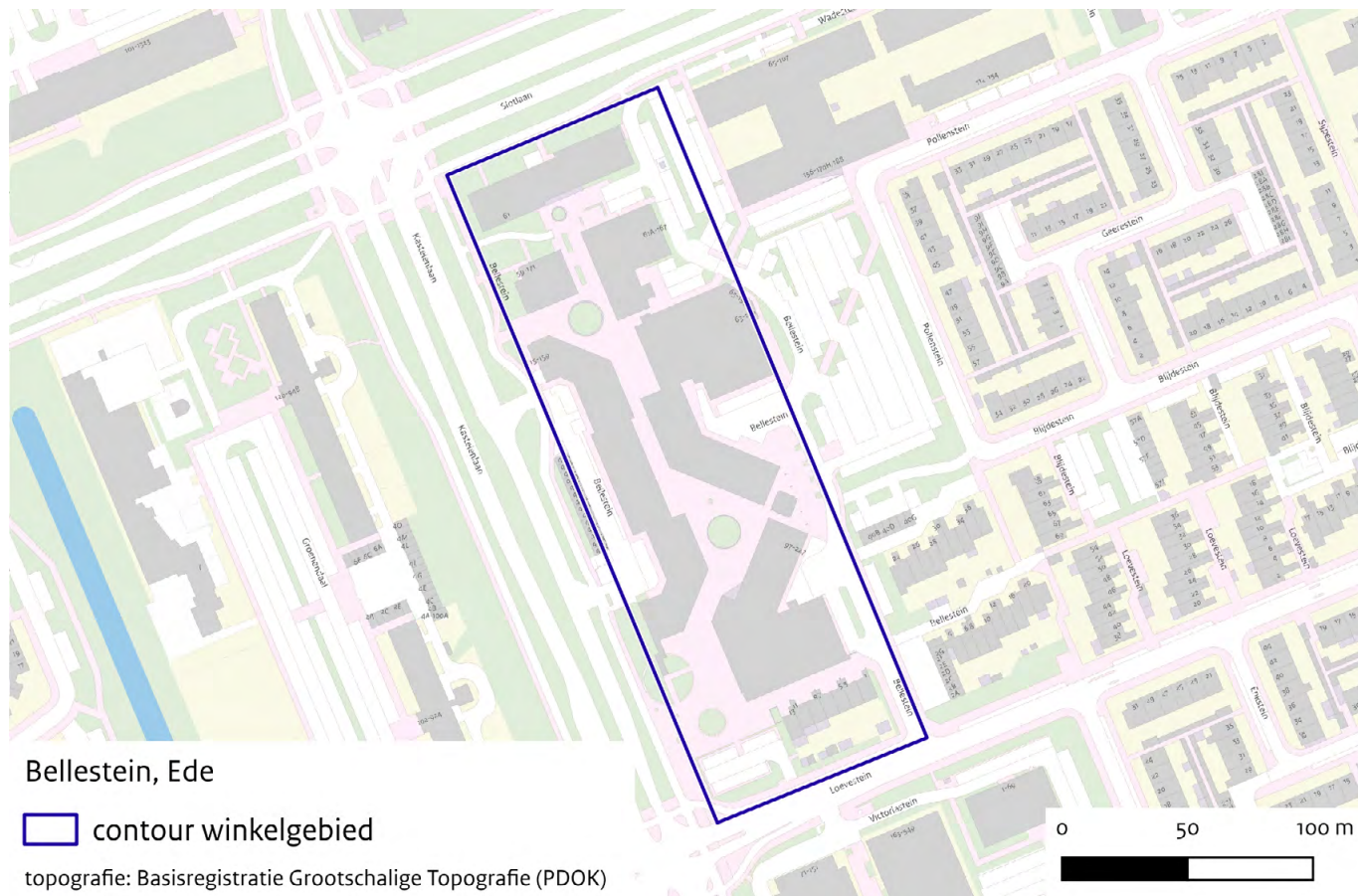
Expeditiestraat aan de Heinsiuslaan (noordoostzijde)

Zuidoostzijde aan Statendaalder

Woonstraten op eerste verdieping

Winkelcentrum Bellestein ligt in de wijk Veldhuizen, ten westen van het centrum van Ede. Hoewel de geschiedenis van de voormalige buurtschap eeuwen terug voert, vindt Ede-Veldhuizen als uitbreidingswijk haar oorsprong vlak na de Tweede Wereldoorlog. Zoals in veel steden in Nederland verplaatste toen een aanzienlijk deel van de lokale middenstand zich naar uitbreidingswijken buiten het stadscentrum. Vanwege de toenemende omvang van de wijk en de automobiliteit werd de detailhandel in het hart van Ede-Veldhuizen in een nieuw winkelcentrum ondergebracht: Bellestein. Opdrachtgever Stichting Projectontwikkelingsbureau Amro-Westland Utrecht legde in samenspraak met de gemeente de bewoners twee plannen voor. In het eerste zou het winkelcentrum geheel worden overdekt, zoals in die tijd gangbaar was voor grotere winkelcentra. Het tweede plan voorzag in een veel opener model. De bewoners kozen voor dit laatste. Het winkelcentrum werd dus niet overdekt, maar er kwamen wel luifels zodat ook bij slecht weer droog kon worden gewinkeld. De bouw van Bellestein begon in 1979 en werd voltooid in 1980. Op 20 maart van dat jaar werd het winkelcentrum feestelijk geopend door wethouder G.W. Bos.⁷³

Hoewel Bellestein met zijn open opzet afweek van andere grotere winkelcentra, sloten de uitgangspunten ervan aan bij de heersende opvattingen over (economisch) efficiënte winkelcentra. Zo was er rondom volop parkeergelegenheid, waardoor ook bewoners die aan de randen van de wijk woonden met de auto konden komen. In het winkelcentrum zelf werd het verkeer geweerd. De winkelstraat, die door de gebogen vorm een desoriënterend gevoel kan geven, werd op drie plekken afgewisseld door pleinen met groenaanleg. Hier had het winkelende publiek de kans om even uit te rusten voordat de weg door het winkelcentrum werd vervolgd.⁷⁴

Architectenbureau Spruit De Jong Heringa ontwierp woningen aan woonstraten boven het winkelcentrum. Dit zorgde ervoor dat Bellestein ook na sluitingstijd levendig bleef. Allerlei trappetjes, hellingbanen en steegjes maken het mogelijk om vanaf het winkelniveau naar de woningen erboven te komen. De woningbouw op verschillende niveaus en de teruglopende gevel met terrasbouw zorgen voor een levendig beeld. Hoewel het winkelcentrum relatief groot is, oogt het door de

Expeditiestraat en garages aan Bellestein (westzijde)

Zicht op plein vanaf woonstraat op eerste verdieping

verschillende bouwvolumes en de speelse toevoegingen van trappen en hellingen klein en beschut.

Ook de materialisatie van het winkelcentrum en de woningbouw draagt bij aan de kleinschalige uitstraling. Bellestein heeft een betonconstructie en is opgetrokken uit een lichte baksteen. De donkere hardhouten winkelpuien en dakkapellen contrasteren sterk hiermee. Het dak is gemaakt van oranje betonpannen.⁷⁵ Dit zorgt voor een gezellige en bijna dorpse sfeer. Voor de verlichting bevinden zich op het winkelniveau straatlantaarns en op het woningniveau typische jaren zeventig bollampen. Het winkelcentrum is een goed voorbeeld van de wijkgedachte, die in de jaren zeventig sterk opkwam. Bellestein verbindt de buurten Veldhuizen A en Veldhuizen B door de vestiging van deze winkels en

van andere wijkvoorzieningen, zoals een tandarts en een apotheek. Na het verdwijnen van winkelcentrum De Lindenhorst in 2016, werd Bellestein voor geheel Ede-Veldhuizen het hoofdwinkelcentrum.⁷⁶

Architectenbureau Spruit De Jong Heringa bouwde veel Nederlandse winkelcentra in de Post 65-periode. Zij ontwierpen onder meer een groot deel van de winkelcentra Hoog Catharijne in Utrecht, Schalkwijk in Haarlem en De Greinden in Heerenveen.⁷⁷ Het bureau had functionele helderheid hoog in het vaandel staan; gebouwen moesten niet alleen functioneel ogen, ze moesten dat in de praktijk ook echt zijn. In het geval van Bellestein hadden de buurtbewoners als toekomstige gebruikers hierin een belangrijke stem. Zij waren immers degenen die kozen voor een open winkelcentrum.

Woonstraat op eerste verdieping

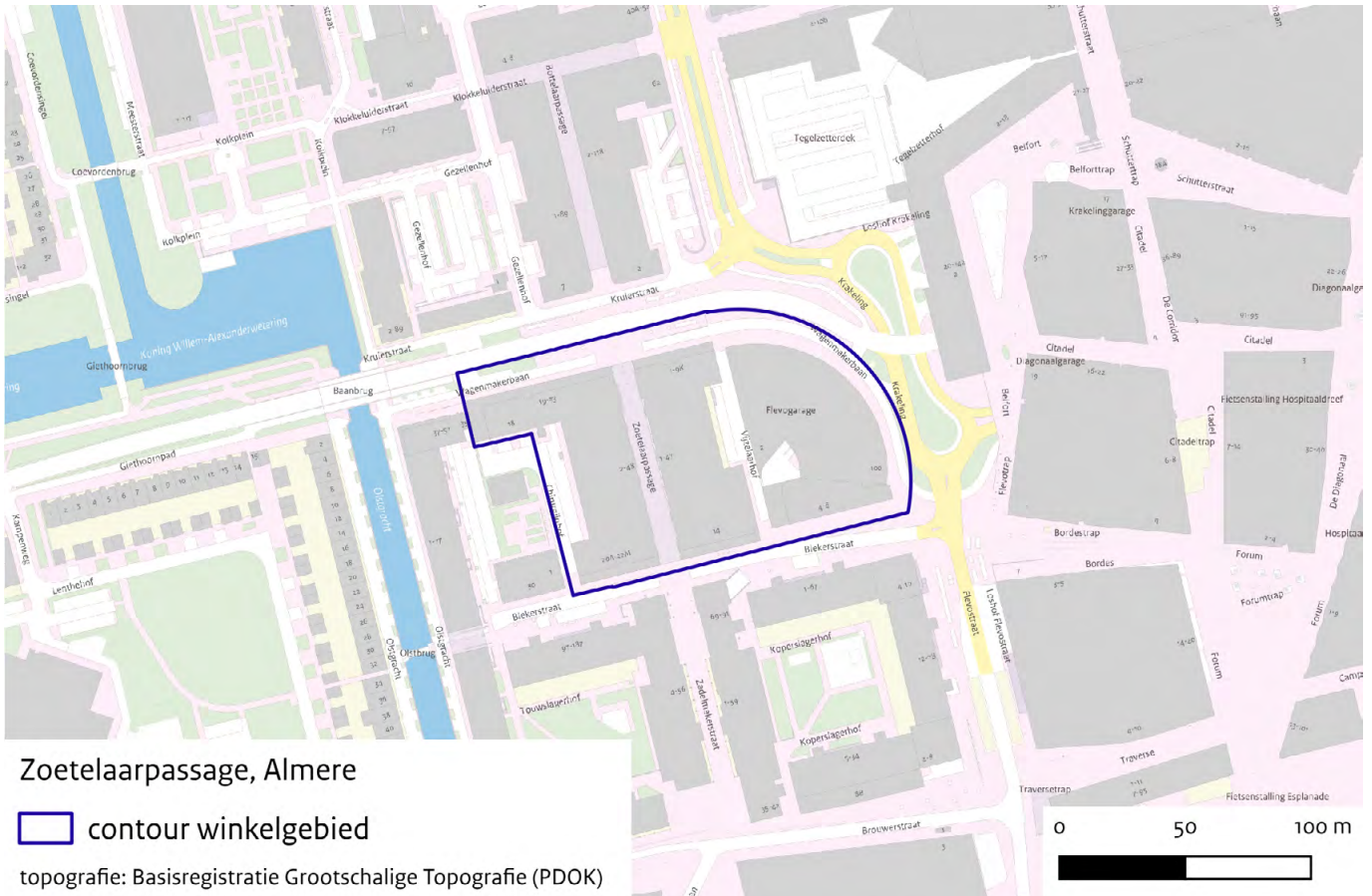
Plein aan de Kastelenlaan (westzijde)

Hellingbaan naar woonstraat op eerste verdieping (westzijde)

Ingang aan de Zadelmakerstraat

Zoetelaarpassage, Almere

contour winkelgebied

topografie: Basisregistratie Grootchalige Topografie (PDOK)

Almere is een product van Post 65-stadsplanning. In het centrum van deze nieuwe stad werd een overdekte winkelpassage opgenomen die bekend zou komen te staan als de Zoetelaarpassage, ook wel Centrumpassage genoemd. Dit complex vormde als eerste grootstedelijke element van Almere de aanzet tot het uiteindelijke centrum voor de nieuwe stad. De symmetrisch ontworpen passage is overdekt met een gebogen glaskap en had oorspronkelijk winkels op de begane grond en kantoren op de eerste en tweede verdieping.⁷⁸ Aan de noordzijde werd de passage afgesloten door een rechthoekig bouwblok, bestemd voor de tijdelijke huisvesting van het stadsbestuur, aan de oostzijde werd het begrensd door een halfronde parkeergarage.⁷⁹ Al deze elementen zijn in dezelfde stijl ontworpen, met kenmerkende halfronde vormen.

Het complex doet sterk denken aan de winkelpassages van eind negentiende eeuw. De stadsplanners van Almere dachten dat historische referenties in de 'stad zonder geschiedenis' bewoners een gevoel van thuis en

verbinding zouden geven. Vanuit dit idee ontwierpen architecten Kees Rijnboutt en Ben Loerakker niet een 'gewoon' winkelcentrum zoals we die in deze tijd veel zien opkomen, maar een op traditie geïnspireerde winkelpassage. Wel moderniseerden zij dit type om te kunnen voldoen aan de behoeftes van de stad in aanbouw. In plaats van de intieme en schemerachtige negentiende-eeuwse passages kozen zij voor een open en fris ontwerp. In de passage kwamen vooral winkels in het lagere segment.⁸⁰

De Zoetelaarpassage werd in vijf jaar gebouwd, van 1976 tot 1981. De gevels met verticale geleiding van felgekleurde oranje baksteen trokken bij oplevering veel aandacht. Het interieur was oorspronkelijk geel en lichtblauw, kleuren die we vaker zien in postmoderne architectuur. De stad was zelfs zo trots op het gebouw dat het werd getoond op de Biënnale van Venetië in 1982.⁸¹ Toch was niet iedereen enthousiast. Zo noemde *NRC Handelsblad* het complex 'volstrekt geen architectonische uitblinker'.⁸²

Ingang aan de Kruijerstraat met kunstwerk boven busbaan

De fraaie glaskap van de passage werd al snel als onpraktisch ervaren en de akoestiek was voor de ondernemers een bron van ergernis. In hun opdracht vond al tussen 1983 en 1985 een renovatie plaats door architectenbureau Bakker & Verhoeff. Hierbij werden de typische kleuren in het interieur vervangen door grijs.⁸³ Een aantal blauwe tegeltjes is nog te vinden op de pilaren aan weerszijden van de in- en uitgangen. In 2015 is het winkelgedeelte nogmaals gerenoveerd. De buitenkant is minder gewijzigd. Zo heeft het complex de kenmerkende orangerode baksteen en de betonnen zonweringen op de tweede verdieping behouden. Ook de expeditiestraat heeft nog steeds dezelfde functie en lijkt in opbouw nog oorspronkelijk.

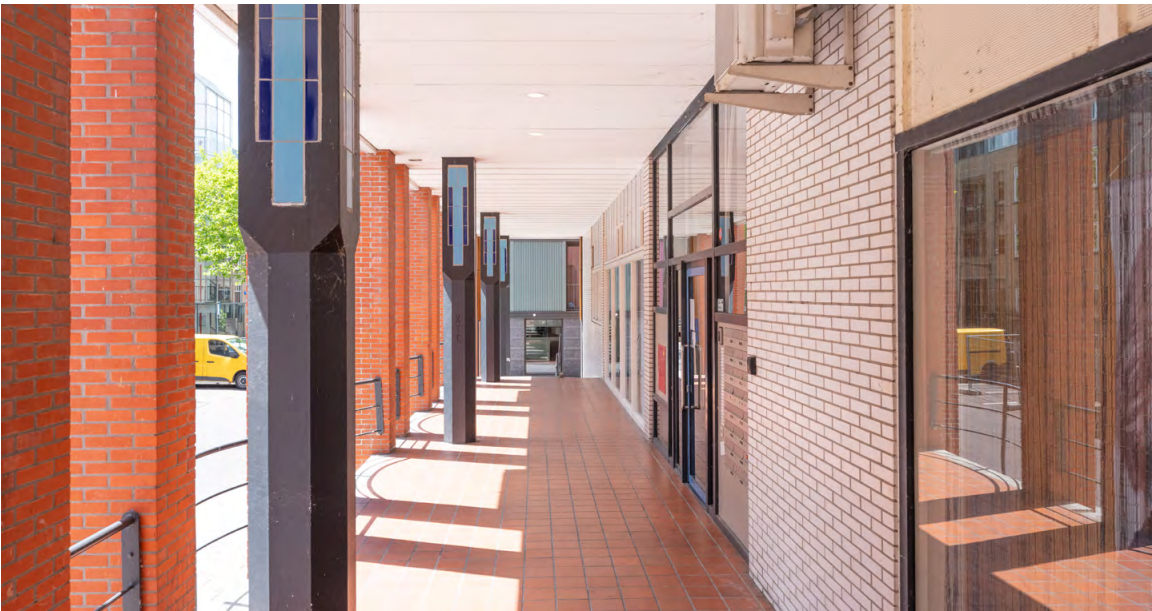
In 1987 besloot de gemeente tot de bouw van een tweede passage aan de overzijde van de busbaan: de Bottelaarpassage. De opzet van beide passages vertoont grote gelijkens en de halfronde glaskappen lopen als het ware in elkaar over. Toch zijn er ook verschillen. De gewone trottoirtegels en de gele bogen in de Zoetelaarpassage maakten volgens het *Algemeen Dagblad* dat deze een minder chique uitstraling had dan de Bottelaarpassage en daardoor ook meer vatbaar was voor vuil en rommel.⁸⁴

De afgelopen jaren zijn de kantoren boven de passage getransformeerd tot 94 woningen van 60 tot 80 m². In 2024 werden daar nog eens 34 appartementen in hout bovenop gebouwd. Dit gebeurde in samenspraak met architect Kees Rijnbout. Voor zover bekend is bij deze verbouwing de begane grond met winkels en horeca ongewijzigd gebleven, afgezien van aanpassingen aan de winkelpuien.⁸⁵

Rijnbout en Loerakker probeerden met dit ontwerp recht te doen aan de historische wortels van het winkelen. Onder meer door het gebruik van dezelfde orangerode baksteen sluiten de omliggende woningen en de parkeergarage aan op de passage die een sterke binding met de omgeving heeft. Ook de ronde parkeergarage toont subtiele historische referenties; de boogconstructie vormt eigentijdse interpretatie van het Romeinse Colosseum. Rijnbout en Loerakker werkten vaker met elkaar samen, onder meer in De Architectengroep die later opging in Rijnbout Architecten. Naast het ontwerp van winkelcentra en andere gebouwen, zoals het Kantongerecht in Amsterdam, hielden zij zich veel bezig met stadsvernieuwings- en herbestemmingsprojecten.⁸⁶

Expeditiestraat aan het Chirurgijnhof

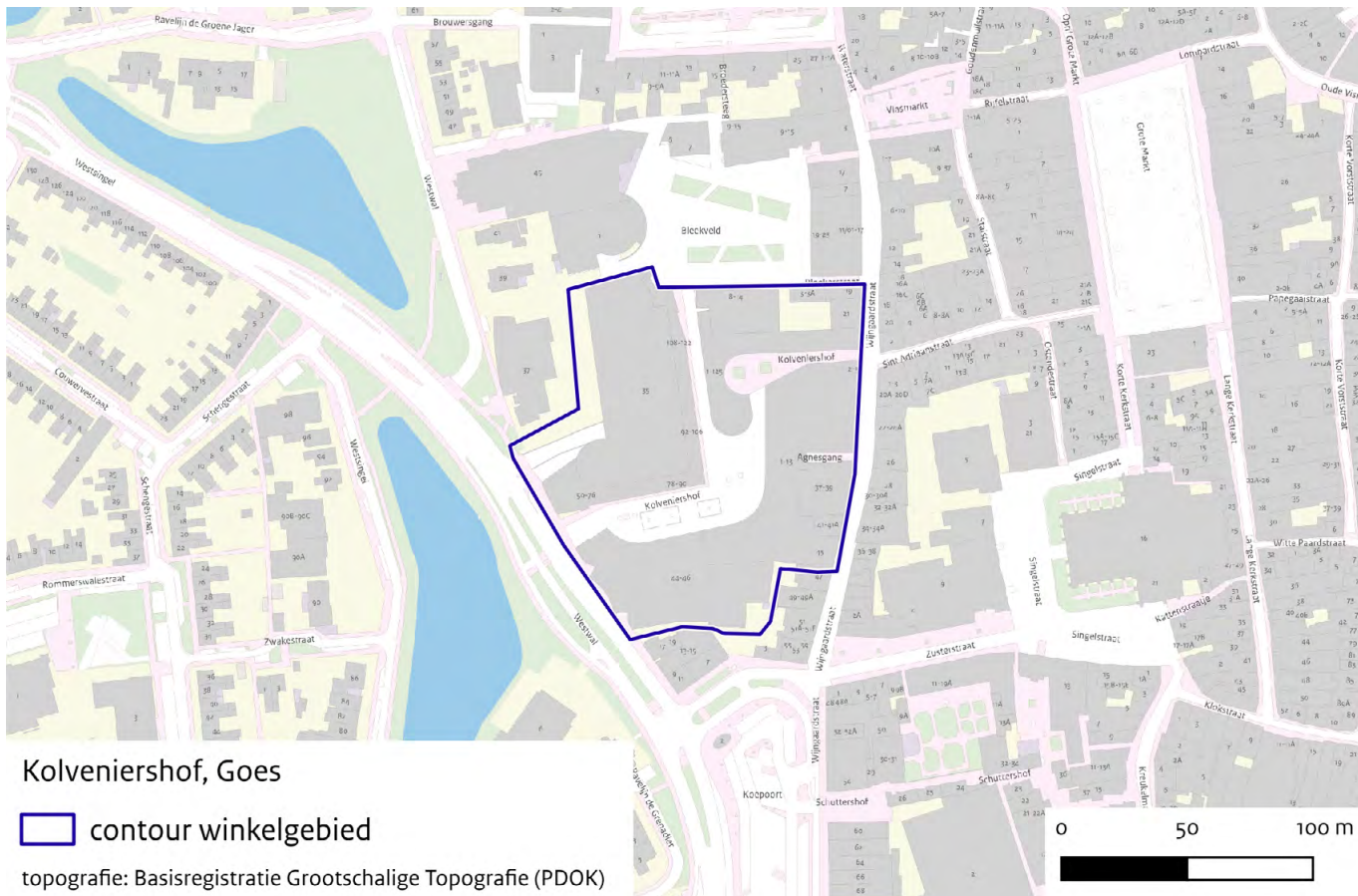
Galerij aan de Wagenmakersbaan

Vijzelaarhof met parkeergarage

Kolveniershof gezien in oostelijke richting

Kolveniershof, Goes

 contour winkelgebied

topografie: Basisregistratie Grootchalige Topografie (PDK)

In 1980 gaven Dela uit Eindhoven en Eehorn BV uit Zaandam opdracht voor de bouw van een winkelcentrum met woningen in de binnenstad van Goes. Zij vroegen Rob van Erk en Ab Veerbeek van Groosman Partners een ontwerp te maken dat aansloot op de bestaande bebouwing. Kolveniershof werd tussen 1982 en 1983 gebouwd door Wilma Bouwonderneming Zuid BV uit Weert en kostte circa 6,5 miljoen gulden. De gemetselde gevels zijn van witte verblendsteen (de voorzijde aan de twee pleinen en de steeg) en rode baksteen (de achterzijden van de woningen, de achteringangen en de expeditiehof van de supermarkt). Het ontwerp kenmerkt zich door het gebruik van ronde, organische vormen.⁸⁷

De situering van het complex is bepalend voor het karakter ervan. De smalle straatjes, pleinen en historische bebouwing roepen een levendige sfeer op. Het plan voor de bouw van dit winkelcentrum bestond uit drie onderdelen die samen Kolveniershof ontsloten: een groot plein met parkeergelegenheid voor circa honderd auto's, een kleiner plein met oude bomen en een steeg die de verbinding vormt met de binnenstad. Het winkelcentrum ligt tussen de Westwal en de Wijngaardstraat en bedraagt ongeveer 4550 m²

winkeloppervlak en, grotendeels daarboven, 1682 m² woonoppervlak.⁸⁸

Oorspronkelijk bevatte Kolveniershof ruimte voor één supermarkt en 35 kleinere winkeleenheden met een oppervlakte van 50 tot 100 m² die konden worden samengevoegd tot grotere winkeleenheden. Een aantal winkels van het eerste uur, zoals de Albert Heijn en de Etos, zijn er nog steeds gevestigd. De 26 woningen boven de winkels zijn in twee stroken gerangschikt. De eerste hiervan bestaat uit twaalf tweekamerwoningen en een driekamerwoning. De woonruimten bevinden zich direct onder de kap en de slaapruiden en ingang op de laag eronder. De tweede strook aan het grote plein telt tien driekamerwoningen en drie tweekamerwoningen.⁸⁹

Het winkelcentrum is een aantal keer verbouwd. De belangrijkste renovatie vond plaats tussen 2007 en 2009. Toen maakten het grote plein en het parkeerterrein plaats voor een groot winkelblok met woningen erboven, een parkeergarage eronder en fietsenstallingen ernaast. Tegelijkertijd werden de bestaande winkelpanden van buiten opgeknapt. Daarbij werden de blauwe mozaïektegels op de betonnen gevelkolommen vervangen

Pleintje aan het Kolveniershof gezien in oostelijke richting

door een antracietkleurige bekleding.⁹⁰ Alleen boven de Albert Heijn is nog één blauwe strook mozaïektegels te zien. Aan de opzet van Kolveniershof is verder niets veranderd. In 2019 werd het winkelcentrum, dat tot die tijd in handen was van een private equity partij, overgenomen door vastgoedbeheerder AVV uit Middelburg. In 2021 nam de openbare bibliotheek van Goes zijn intrek in een van de voormalige winkelpanden.⁹¹

Als architect bij Groosman Partners en later bij EGM Architecten, waren Van Erk en Veerbeek verantwoordelijk voor het ontwerp van een aantal grote kantoorgebouwen in Rotterdam en omstreken. Van Erk ontwierp bijvoorbeeld het kantoorgebouw De Coolse Poort in Rotterdam (1979), samen waren zij verantwoordelijk voor de uitbreiding van het Beursgebouw in deze stad (1986).⁹²

Ingang Kolveniershof aan de Wijngaardstraat

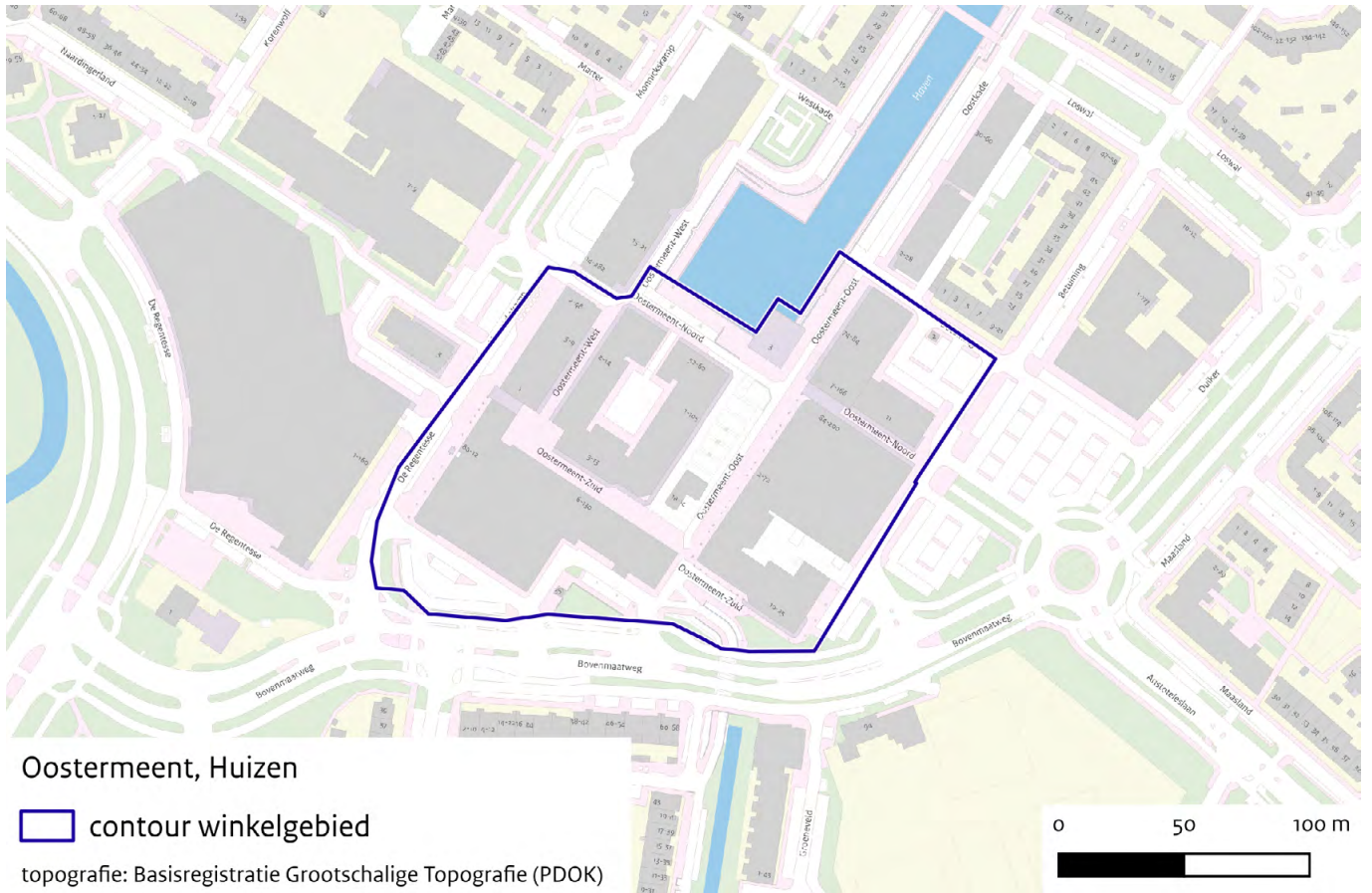
Kolveniershof met links de in 2007-2009 toegevoegde bebouwing

Kolveniershof gezien in zuidelijke richting

Monnickskap (westzijde)

In 1967 werd Huizen aangewezen als groeikern, waarna het Gooise dorp transformeerde tot een 'stad aan het water'. Twee jaar voor de aanwijzing was al begonnen met de aanleg van de wijk Oostermeent, tot dan toe een uitgestrekt grasland ten oosten van het oude dorp. Onderdeel hiervan was winkelcentrum Oostermeent, dat zich ontwikkelde tot het hart van de nieuwe wijken aan de oostzijde van Huizen. Tegelijkertijd werkte de gemeente aan de bouw van een hoofdwinkelcentrum in het centrum. De hiërarchie tussen beide centra volgde opvallend genoeg niet het Amerikaanse model, waarbij Oostermeent qua functie en aanbod ondergeschikt zou zijn aan het hoofdwinkelcentrum; de gemeente koos voor de bouw van twee gelijkwaardige winkelcentra.⁹³

Opdrachtgever voor Winkelcentrum Oostermeent was MBO-Nederlandsche Middenstands Financierings Maatschappij voor Bedrijfsobjecten BV (Amsterdam), aannemer was Slokker Bouwmaatschappij BV uit Huizen. Het bebouwde oppervlak was 5.100 m² en de bouwkosten bedroegen vijf miljoen gulden.⁹⁴ In 1985 werd het winkelcentrum feestelijk geopend door prinses Margriet.⁹⁵ Een jaar erna liet de gemeente een consumentenonderzoek uitvoeren, waaruit bleek dat

de Huizenaren vooral de compacte concentratie van winkels en voorzieningen waardeerden. Qua aanbod profileerde Oostermeent zich als een wijkwinkelcentrum. Naast winkels voor de dagelijkse boodschappen, zoals een supermarkt, een viswinkel en een drogisterij, waren er een opticien, juwelier, kapsalon, stomerij, stofzuigercentrum, schoenenwinkel, bloemenwinkel, apotheek, modewinkel en horecagelegenheden.⁹⁶ Veel van de ondernemers van toen zijn hier nog steeds actief.

Oostermeent is opgetrokken uit een betonconstructie met bogen, afgewerkt met rode baksteen. De bogen vormen tevens een luifel die de winkels met elkaar verbindt. Elke boog bevat twee ruitvormige blauwe tegeltjes en beslaat min of meer één winkeleenheid. In het midden van het winkelcentrum bevindt zich een glazen passage die de gebouwen met elkaar verbindt en ervoor zorgt dat het publiek altijd droog kan winkelen. Boven de winkels bevinden zich twee tot drie verdiepingen met woningen. Her en der zijn over de winkelstraat loopbruggen aangelegd, zodat bewoners hun woning bovenlangs kunnen bereiken.

Oosterveen zuid gezien in noordoostelijke richting

Het winkelcentrum werd ontworpen door Guus Küpfer van architectenbureau Tauber uit Alkmaar. Dit bureau werd in 1955 opgericht en maakte internationaal naam met prijswinnende projecten als de Leeuwarder Provinciale Bibliotheek (1960) en de Nederlandse Ambassade in Washington (1963). In de Post 65-periode

richtte het bureau zich meer op het ontwerpen van grote woning- en utiliteitsbouwprojecten in Nederland.⁹⁷ Het bureau ontwierp ook winkelcentra in Nieuw-Vennep en in Alkmaar.⁹⁸ Architect Küpfer was ook verantwoordelijk voor het ontwerp van het stadhuis van Hoorn (1977).⁹⁹

Oostermeent West met loopbruggen naar de woningen

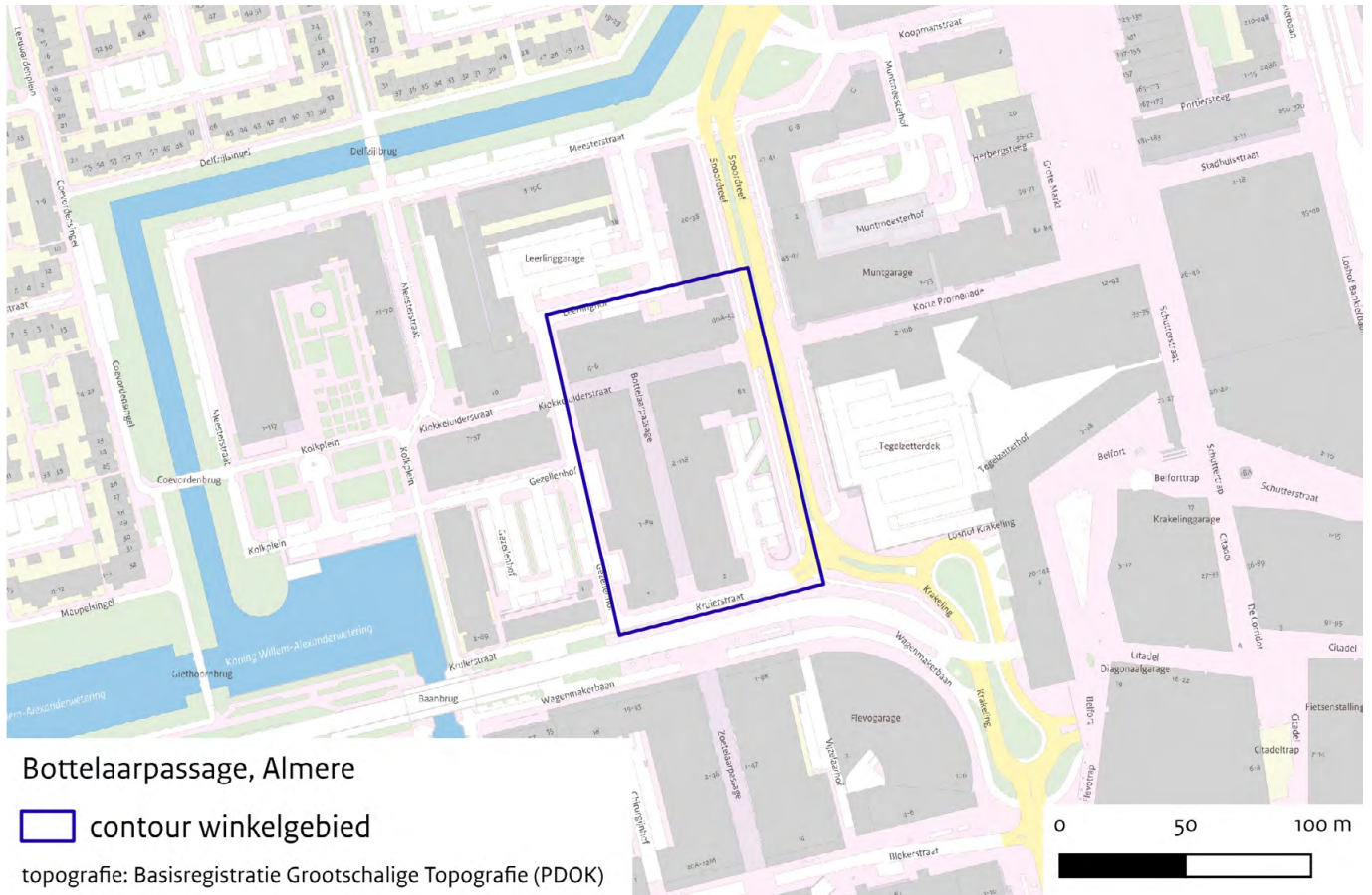
Oostermeent Zuid gezien in zuidoostelijke richting

Oostermeent Noord

Ingang aan de Kruierstraat met kunstwerk boven busbaan

Bottelaarpassage, Almere

contour winkelgebied

topografie: Basisregistratie Grootchalige Topografie (PDOK)

Twee jaar na de oplevering van de Zoetelaarpassage gaf Blauwhoed-Vastgoedontwikkeling architectenbureau Bakker & Verhoeff opdracht tot de bouw van een tweede passage, waarmee de city-functies van de nieuwe stad Almere verder vorm moesten krijgen. In 1987 was de Bottelaarpassage gereed, net als de Zoetelaarpassage een eigentijdse interpretatie van de negentiende-eeuwse winkelpassage die alleen toegankelijk is voor voetgangers. De passages liggen in elkaars verlengde, gescheiden door een busbaan met daar overheen een kunstwerk dat werd ontworpen in samenhang met de bouw van de nieuwe passage. Beide passages bestaan uit een lange winkelhal - in het geval van de Bottelaarpassage in een L-vorm - met daarboven een halfronde glaskap.¹⁰⁰

Het glaswerk vormt een belangrijk onderdeel van de passage. De lichtstraat zorgt voor veel lichtinval. Op het kruispunt van de L-vormige glaskap bevindt zich een koepelconstructie met eenzelfde glasbekleding. Op sommige plekken, met name bij de ingangen en bij de koepel, zijn met gekleurd glas versieringen aangebracht die een regenboog voorstellen. Wanneer de zon erdoorheen schijnt, lichten de marmercomposiettegels van de vloer op. Het was vooral deze lichte sfeer in de

overdekte passage die bezoekers vlak na de opening in een filmreportage van de Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders als positief punt noemden.¹⁰¹

De Bottelaarpassage heeft op de begane grond winkels en op de verdiepingen woningen en kantoren, die via interne trappenhuisen kunnen worden bereikt. Dit onder- en bovenwerk zijn verschillend vormgegeven. Op de begane grond waren aan de buitenzijde rood-geverfde aluminium winkelpuien afgewisseld met een gemetselde plint van kalkzandsteen. Daarboven waren de gevels bekleed met wit eternit-glasal, waarmee een luxe uitstraling werd beoogd.¹⁰²

In de loop der tijd heeft de Bottelaarpassage de nodige aanpassingen ondergaan. Winkelpuien zijn vernieuwd en aan de buitenzijde is de rode kleur vervangen door zwart. Net als in de Zoetelaarpassage zijn voorzieningen getroffen om het geluid te dempen, onder meer door het aanbrengen van akoestische panelen. Het glas, met name het gekleurde glas, is gedeeltelijk vervangen. Aan de binnenkant van de glasplaten zijn grote stickers aangebracht in de huisstijl van de Bottelaarpassage. De passage is inmiddels een 'merk' geworden. Met een

Ingang aan de Spoordreef

doelgroep- en positioneringsvisie is geprobeerd tot een commercieel aantrekkelijke formule te komen.¹⁰³

De Bottelaarpassage is ontworpen door het architectenbureau van Herman Bakker en Chiel Verhoef. Sinds 1977 waren zij officieel partners in het bureau dat Bakker al in 1946 had opgericht. Verhoef bracht allerlei vernieuwingen mee. Zo maakte hij de inspraak van

bewoners en gebruikers een centraal onderdeel in het ontwerpproces. Bakker en Verhoef werkten aan meer winkelcentra samen, zoals De Batau (1984) in Nieuwegein. Ook ontwierp Verhoef woon-/meubelboulevard DoeMere in Almere-Buiten. DoeMere en de Bottelaarpassage kenmerken zich door het gebruik van witte bouwmaterialen en kleuren voor het verlevendigen van de sfeer.

Deel van de glaskap boven het kruispunt

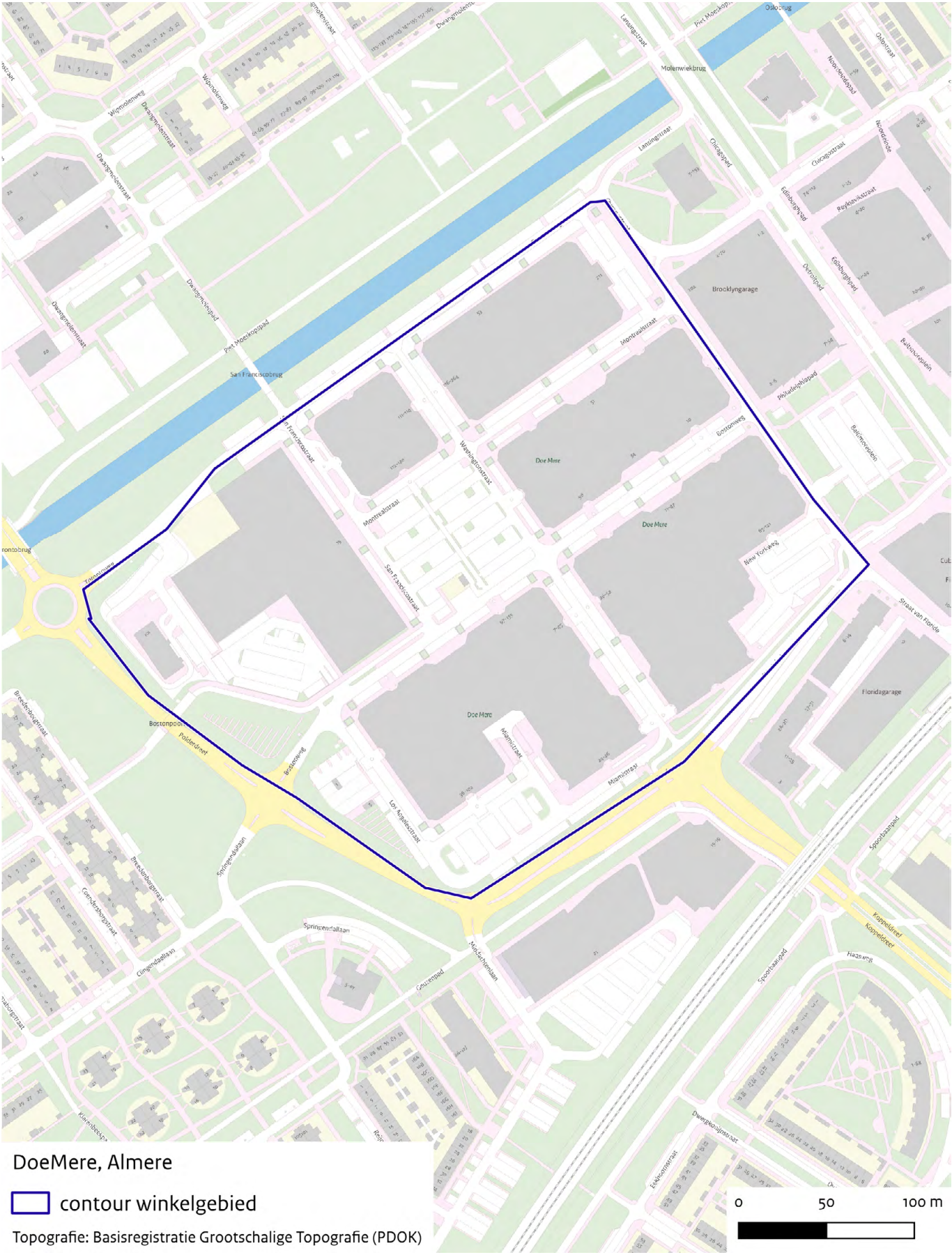
Kruierstraat met kunstwerk boven de busbaan

Expeditiestraat westzijde

Washingtonstraat gezien in zuidoostelijke richting

DoeMere, Almere

 contour winkelgebied

Topografie: Basisregistratie Grootchalige Topografie (PDOK)

Parkeerplaats hoek New Yorkweg en Westereinde

In de jaren tachtig werd Almere uitgebreid met nieuwe wijken, waaronder Almere Buiten. De stadsplanners van Almere Buiten wilden in hun ontwerp de grotere woonwinkels, in andere steden meestal aan de randen gelegen, een centrale positie in het stedelijke landschap geven. De gemeente Almere schreef daarom in 1985 een prijsvraag uit voor het ontwerp van een bundeling van grootschalige woonwinkels, rond een parkeerterrein en naast het reeds bestaande winkelcentrum bij treinstation Almere Buiten. In de opdrachtformulering werd gevraagd om een hightech-ontwerp in low budget-sfeer.¹⁰⁴ Architect Chiel Verhoeff won de prijsvraag. Zijn ontwerp voor een tiental eenvoudige hallen verbonden door witte tentconstructies boven de ingangen zou de basis vormen voor een van de eerste grootschalige meubelboulevards in Nederland. Om kosten te besparen koos Verhoeff voor één prototype dat kon worden uitgebreid in dubbel- en driedubbeltypes. De stalen tentconstructies steken boven de gebouwen uit en zijn onderdeel geworden van de beeldvorming van Almere. De tenten zelf zijn gemaakt van pvc met een coating van kunststofolie. Volgens Verhoeff zou het ontwerp associaties moeten oproepen met kermissen en festivals en daarmee het winkelen een feestelijk tintje geven. Met een vijftig meter

hoge toren met lichtbol is de meubelboulevard vanaf een flinke afstand herkenbaar.¹⁰⁵

In maart 1987 werd in opdracht van MBO, Nederlandse Middenstands Financieringsmaatschappij voor Bedrijfsobjecten, begonnen met de bouw van 15.000 m² aan winkelruimte. Bij de realisering van deze eerste fase, die zo'n vijftien miljoen gulden kostte, werd rekening gehouden met een uitbreiding tot 60.000 m². Fase I was bestemd voor woninginrichting en doe-het-zelf. Winkels van het eerste uur waren Blokker, Kwantum, Profijt Meubelen en Houtsma Keukens. Bij de Kwantum kregen de eerste duizend bezoekers een klein radiotoetje cadeau. Deze thematische ordening maakte van DoeMere een van de eerste van zijn soort in Europa en zette consumenten actief aan om zelf aan de slag te gaan (doe-het-zelf). In *De Telegraaf* van 17 november 1987 werd de keuze van Almere als locatie voor de bouw van DoeMere verklaard: niet alleen bood de stadsplanning hier de kans om een dergelijk winkelcentrum zo groots op te zetten, ook groeide de bevolking van de stad explosief en waren zaken als verhuizen en verbouwen aan de orde van de dag.¹⁰⁶ Dit alles zorgde ervoor dat de meubelboulevard in het eerste weekend

Binnenstraat

van de feestelijke opening in 1988 maar liefst 100.000 bezoekers trok.¹⁰⁷

In 1990 gingen bouwfase II en III gelijktijdig van start. Naast woninginrichting en doe-het-zelf kwam er ook ruimte voor onder meer recreatie en lifestyle en werd het bestaande winkelcentrum verder uitgebreid. Winkels uit deze fase waren onder meer Praxis, Gamma en Trendhopper. In 1993 kwam hier Ranzijn tuin & dier bij. In bouwfase IV werd het winkelaanbod nog verder uitgebreid met een breder assortiment aan recreatieve voorzieningen en kwamen er eetgelegenheden zoals McDonald's.¹⁰⁸

Tussen de winkels in elke hal bevindt zich een kruisvormig voetgangerscircuit, waarmee het winkelen en het buitengebeuren met elkaar verbonden zijn. Dit netwerk wordt geaccentueerd door de daglichtonderbrekingen boven deze straten en de tentconstructies bij de in- en uitgangen. Deze beschutte plekken zouden volgens Verhoeff 'impulsieve, informele, alternatieve en kleinschalige nevenactiviteiten, zoals standwerkers, straatmuzikanten en snuisterijenverkoop' aantrekken.¹⁰⁹ Door de bevestiging van (aangelichte)

friezen is op de gevels ruimte gemaakt om reclameborden te bevestigen. Ondernemers kunnen hun producten onder een negentig centimeter brede luifel etaleren. De gevels van de entreegebieden, de hoeken en de wanden onder de luifels zijn voorzien van gekleurd glas met aluminium dekprofielen, dat de wereld buiten reflecteert. Afgezien van de reclames en de gekleurde staalconstructies van de tentdoeken is het kleurgebruik vrij sober. Buitenverlichting moet ervoor zorgen dat het terrein ook na sluitingstijd, met het oog op vandalisme, levendig oogt.

Na voltooiing van de vierde fase vond nog een aantal aanpassingen plaats, onder meer aan de winkelpuizen. Kwantum verplaatste de ingang van zijn winkel van de voor- naar de achterkant.¹¹⁰ Meerdere gevels en entrees werden aangepast om de boulevard op te waarderen tot een moderne standaard.¹¹¹ Een aantal van de tentdoeken is daarnaast vervangen door soortgelijke nieuwe varianten. Niettemin zijn het oorspronkelijke ontwerp, de ruimtelijke opzet en de staalconstructies met tentoverkapping nog grotendeels intact. Vooral 's avonds en in de schemer geven de tentdoeken een warme uitstraling.

New Yorkweg (noordoostzijde)

Architect Chiel Verhoeff sloot zich in 1972 aan bij het bureau van Herman D. Bakker. Hier ontwierp hij gebouwen zoals het Nedlloyd huis in Rotterdam (1972).¹¹² Verhoeff hield zich ook bezig met het ontwerp, renovatie en uitbreiding van andere winkelcentra. Zo werkte hij

samen met Bakker mee aan een uitbreiding van winkelcentrum Zuidplein in Rotterdam. Datzelfde bureau, weliswaar met andere architecten, was betrokken bij de renovatie van de Zoetelaarpassage in Almere Centrum.

- 1 Leicher en De Jonge 1972, p. 1638.
- 2 'Winkelcentrum Zuidplein open!' 1972.
- 3 Zie bijv. 'Hoog Catharijne elke dag met politiehonden schoongeveegd' 1975.
- 4 Galema en Van Hoogstraten 2005, p. 21-22.
- 5 Gosseye 2018, p. 4-6.
- 6 Nozeman, Van der Post en Langendoen 2012, p. 29-30.
- 7 Galema en Van Hoogstraten 2005, p. 23-34; Kooijman 1999, p. 157-158.
- 8 Galema en Van Hoogstraten 2005, p. 21-32.
- 9 Nozeman, Van der Post en Langendoen 2012, p. 33, 43-45.
- 10 Leicher en De Jonge 1972, p. 1639.
- 11 Galema en Van Hoogstraten 2005, p. 27-29.
- 12 Kooijman 1999.
- 13 Galema en Van Hoogstraten 2005, p. 30.
- 14 'Winkelcentrum In de Veste Delft' 1977.
- 15 Galema en Van Hoogstraten 2005, p. 25.
- 16 Kooijman 1999, p. 139.
- 17 Galema en Van Hoogstraten 2005, p. 31-32.
- 18 Hellinga, Van Hoogstraten en Van der Velden 2001, p. 54-66.
- 19 Stichting Ontwikkelingsbureau Winkelcentra (SOW) en Nederlandsche Middenstands Financierings Maatschappij voor Bedrijfsobjecten N.V. (MBO) 1971.
- 20 Galema en Van Hoogstraten 2005, p. 39-41.
- 21 Kooijman 1999, p. 136; Clausen 1984, p. 153.
- 22 Kooijman 1999, p. 143.
- 23 'Winkelcentrum Hilvertshof Hilversum' 1974.
- 24 'Winkelpassage Almere' 1986.
- 25 Verhoeff 1988; Van Empel en Pestman 1988, p. 24.
- 26 Kooijman 1999, p. 139-140.
- 27 Kooijman 1999, p. 140.
- 28 'De Zoetelaar'.
- 29 Kooijman 1999, p. 140-141.
- 30 'Winkelpassage Almere' 1986.
- 31 Kooijman 1999, p. 133.
- 32 'Winkelcentrum In de Veste Delft' 1977.
- 33 Kooijman 1999, p. 144-145.
- 34 Kooijman 1999, p. 145.
- 35 Kooijman 1999, p. 145.
- 36 Goss 1993, p. 34.
- 37 'Winkelcentrum Zuidplein Rotterdam' 1973.
- 38 Kooijman 1999, p. 146.
- 39 Goss 1993, p. 32; Borking 1996, p. 97.
- 40 Kooijman 1999, p. 146.
- 41 Borking 1996, p. 107.
- 42 SOW en MBO 1971, p. 56-57.
- 43 SOW en MBO 1971, p. 56-57.
- 44 '1969: winkelcentrum Malvert'.
- 45 Regionaal Archief Nijmegen 1985.
- 46 'Winkels Malvert maken plaats voor woningen' 2007.
- 47 '1969: winkelcentrum Malvert'.
- 48 'Winkelcentrum te Zoetermeer' 1973; 'Winkelcentrum Enschede 1975'.
- 49 'Platform Wederopbouw Rotterdam – Winkelcentrum De Zijpe'.
- 50 'Winkelcentrum Zuidplein Rotterdam' 1973.
- 51 'Winkelcentrum Zuidplein Rotterdam' 1973.
- 52 Zie bijv. 'Winkelcentrum "Zuidplein"' 1972.
- 53 'Groots winkelcentrum in Rotterdam' 1972.
- 54 SOW en MBO 1971, p. 82-85.
- 55 'Groots winkelcentrum in Rotterdam 1972'.
- 56 Van Erp 1972.
- 57 '100 jaar architectuur in Rotterdam' 1972.
- 58 'TOMDAVID Architecten; "Hart van Zuid"'.
- 59 'Herman D. Bakker: architect van de wederafbraak'.
- 60 'Gemeente Delft Binnenstad 2012'; 'In de Veste nadert voltooiing' 1976.
- 61 'Winkelcentrum In de Veste Delft' 1977.
- 62 'Winkelcentrum In de Veste Delft' 1977.
- 63 'Winkelcentrum In de Veste Delft', 1977.
- 64 'Winkelcentrum In de Veste Delft', 1977.
- 65 Beeldbank Stadsarchief Delft, objectnummer 26080, 1989; Beeldbank Stadsarchief Delft, objectnummer 26081, 1994.
- 66 'Raad akkoord met appartementenplan op oud C&A-pand' 2024.
- 67 'Winkelcentrum In de Veste Delft' 1977.
- 68 'Winkelhof te Leiderdorp' 1979.
- 69 'Leiderdorps Museum – Geschiedenis van Leiderdorp in vogelvlucht'; 'Leiderdorps Museum – De groei van ons dorp 2; kloppend hart tussen stad en land'.
- 70 'Plan Winkelhof: deel bezwaren ingetrokken', 1976.
- 71 'Winkeliersvereniging Stichting Winkelhof heft zichzelf op' 2018.
- 72 Mens 2004; SOW en MBO 1971, p. 46-47; 'Winkelcentrum Lelystad' 1979.
- 73 'Winkelcentrum met woningen te Ede (1)' 1979; 'Winkelcentrum met woningen te Ede (2)' 1982; Beeldbank Historisch Museum Ede, objectnummer 330240, 1981.
- 74 Van Meijel 2023, p. 12.
- 75 Van Meijel 2023, p. 12.
- 76 'Atlas van Ede – winkelcentra buiten het centrum toen en nu'.
- 77 Zie een overzicht van alle projecten: Nieuwe Instituut, Archief Spruit, De Jong & Heringa 1955-1983.
- 78 Zwinkels 1983.
- 79 'De Architectuurgids – Centrumpassage Almere-Stad'.
- 80 Zwinkels 1983.
- 81 'Post 65: Architectuur en stedenbouw 1965-1990 – De Kleurrijke seventies: oranjerood'.
- 82 'Almere, dieper de polder in' 1982.
- 83 Van Berkum en Breijinck 2024, p. 24.
- 84 'Lekker licht en altijd droog' 1985.
- 85 Remoy, Van Venrooij en Snoek 2024, p. 393-399; 'Zegers Bouw – Transformatie Zoetelaarpassage Almere'.
- 86 'Architectenweb – Architect Ben Loerakker (1931-2021) was van de menselijke maat'.
- 87 'Winkelcentrum en woningen te Goes' 1984.
- 88 'Winkelcentrum en woningen te Goes' 1984.
- 89 'Winkelcentrum en woningen te Goes' 1984.
- 90 'Weer dreigt vertraging voor parkeergarage Goes' 2007.
- 91 'Winkelcentrum Kolveniershof Goes in andere handen' 2019.
- 92 'De Architectuurgids – World Trade Center Rotterdam'; 'De Architectuurgids – Kantoorgebouw Coolse Poort'.
- 93 'Functioneren winkelvoorziening onderzocht' 1986, p. 4.
- 94 'Uitbreiding voorzieningen te Huizen' 1984.
- 95 'Huizen groeit! zet verhaal Huizen als groeikern centraal'.
- 96 'Oostermeent – informatie'.
- 97 'BRTArchitecten – bureau'.
- 98 'Woon-winkelcentrum te Nieuw-Vennep' 1979; 'Winkelcentrum te Alkmaar' 1974.
- 99 'Erfgoed Hoorn – Stadhuis Hoorn gemeentelijk monument'.
- 100 'Winkelpassage Almere' 1986.
- 101 Baumgarten en Van Beurden 1988.
- 102 'Winkelpassage Almere' 1986.
- 103 'Bottelaarpassage Almere'.
- 104 Verhoeff 1988.
- 105 Verhoeff 1988.
- 106 'Bouw van DoeMere begonnen' 1987.
- 107 'Dertig jaar DoeMere: een trip down memory lane'.
- 108 'Dertig jaar DoeMere: een trip down memory lane'.
- 109 Verhoeff 1988.
- 110 'Dertig jaar DoeMere: een trip down memory lane'.
- 111 Zie bijv. 'DoeMere 2.0'.
- 112 'Herman D. Bakker: architect van de wederafbraak'.

Secundaire literatuur

Berkum, A. van, en O. Breijinck, *Almere architectuurstad: de 100 beste gebouwen*, Almere 2024.

Borking, S., *Shopping malls. An art historical analysis*, Afstudeerscriptie Kunstgeschiedenis, Universiteit Leiden, 1996.

Clausen, M., 'Northgate Shopping Center: Paradigma from the Province', *Journal of the Society of Architectural Historians* 43:2 (1984).

Galema, W. en D. van Hoogstraten, *Winkelcentra. Categorieaal onderzoek wederopbouw 1940-1965*, Zeist 2005.

Goss, J., 'The "Magic of the Mall": An Analysis of Form, Function and Meaning in the Contemporary Retail Built Environment', *Annals of the Association of American Geographers* 83:1 (1993).

Gosseye, J., 'The Janus-Faced Shopping Center: The Low Countries in Search of a Fitting Shopping Paradigm', *Journal of Urban History* 44:5 (2018), p. 1-25.

Hellinga, H. en D. van Hoogstraten, A. van der Velden, *Ernest Groosman. Bouwer met grenzeloze ambities*, Rotterdam 2001.

Kooijman, D., *Machine & theater. Ontwerpconcepten van winkelgebouwen*, Rotterdam 1999.

Leicher J. en B. de Jonge, 'Winkelcentra in de Verenigde Staten en Canada', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 27:51 (1972).

Meijel, L. van, 'Winkelcentrum "Bellestein", Ede', in: *Idem, Post '65-erfgoed in de gemeente Ede (1965-1990): 30 alledaagse en uitzonderlijke iconen*, Ede 2023.

Mens, N., *ZZDP Architecten-ondernemers*, Rotterdam 2004.

Nozeman, E., W. van der Post en M. Langendoen, *Het Nederlandse winkellandschap in transitie. Actoren op een dynamisch speelveld*, Den Haag 2012.

Remøy, H., R. van Venrooij en T. Snoek, 'Projecten', in: H. Remøy e.a. (red.), *Transformatie naar Woningen*, Delft 2024.

Stichting Ontwikkelingsbureau Winkelcentra en Nederlandsche Middenstands Financierings Maatschappij voor Bedrijfsobjecten N.V., *Samengewerkt: vier jaar ontwikkeling en bouw van winkelcentra van en door de detailhandel*, Amsterdam 1971.

Primair bronmateriaal (Tijdschrift Bouw)

'Uitbreiding voorzieningen te Huizen', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 39:6 (1984) 26.

'Winkelcentrum Enschede', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 30:22 (1975) 443-445.

'Winkelcentrum en woningen te Goes', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 39:21 (1984) 56-58.

'Winkelcentrum Hilvertshof Hilversum', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 27:9 (1974) 319.

'Winkelcentrum In de Veste Delft', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 32:15 (1977) 397-405.

'Winkelcentrum Lelystad', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 34:20 (1979) 47-49.

'Winkelcentrum met woningen te Ede (1)', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 34:1 (1979) 16.

'Winkelcentrum met woningen te Ede (2)', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 37:11 (1982) 56.

'Winkelcentrum te Zoetermeer', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 27:12 (1973) 390-392.

'Winkelcentrum Zuidplein Rotterdam', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 28:46 (1973) 1391-1396.

'Winkelcentrum te Alkmaar', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 29:9 (1974) II.

'Winkelhof te Leiderdorp', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 34:3 (1979) 22.

'Winkelpassage Almere', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 41:12 (1986) 29-32.

'Woon-winkelcentrum te Nieuw-Vennep', *Bouw: Centraal weekblad voor het Bouwwezen* 34:3 (1979) 55-56.

Overig primair bronmateriaal

‘Almere, dieper de polder in’, *NRC Handelsblad* (3 april 1982).

Baumgarten, H. en G. van Beurden, *Promotiefilm voor Almere*, Rijksdienst voor de IJsselmeerpolders (1988) 25 min., <https://proxy.archieven.nl/35/FBC95A04E9804D59A0AE9262475E25EE> (geraadpleegd 21 mei 2025).

Beeldbank Historisch Museum Ede, objectnummer 330240, Winkelcentrum ‘Bellestein’, een jaar na de officiële opening, 1981.

Beeldbank Stadsarchief Delft, objectnummer 26080, De Paradijspoort gezien vanaf de Gasthuislaan met rechts de lingeriewinkel van Hunkemöller, 25 juli 1989.

Beeldbank Stadsarchief Delft, objectnummer 26081, Vernieuwde winkel van C&A aan de Paradijspoort, 22 maart 1994.

‘Bouw van DoeMere begonnen’, *De Telegraaf*, 11 maart 1987.

Empel, G.W., J.H. Pestman, ‘De stalen draagconstructie van het Doe-Mere-Centrum’, *Bouwen met Staal* 21:3 (1988) 21-24.

Erp, F.C. van, ‘Winkelcentrum Zuidplein te Rotterdam: staalconstructie’, *Bouwen met Staal* 19 (1972) 28-32.

‘Functioneren winkelvoorziening onderzocht’, *De Omrooper* 14:3 (1986) 4-5.

‘Groots winkelcentrum in Rotterdam: “Zuidplein” overtroeft Lijnbaan’, *De Tijd: dagblad voor Nederland*, 5 september 1972.

‘Hoog Catharijne elke dag met politiehonden schoon-geveegd’, *Het Vrije Volk: democratisch-socialistisch dagblad*, 20 juli 1975.

‘In de Veste nadert voltooiing’, *Trouw*, 9 maart 1976.

‘Lekker licht en altijd droog’, *Algemeen Dagblad*, 14 november 1985.

‘Plan Winkelhof: deel bezwaren ingetrokken’, *Trouw*, 29 mei 1976.

‘Raad akkoord met appartementenplan op oud C&A-pand’, *Gemeente Delft*, 8 maart 2024.

Regionaal Archief Nijmegen, Archief Secretarie Gemeente Nijmegen 1985-1991 (923), inv.nr. 844,

Structuuronderzoek Dukenburg bij de bestemmingsplanherzieningen voor de afzonderlijke buurten, 1985.

Verhoeff, M., ‘Themacentrum Doe Mere Almere-Buiten’, *Bouwen met Staal* 21:3 (1988) 19-21.

‘Weer dreigt vertraging voor parkeergarage Goes’, *Provinciale Zeeuwse Courant*, 23 juni 2007.

‘Winkelcentrum Kolveniershof Goes in andere handen’, *Provinciale Zeeuwse Courant*, 29 april 2019.

‘Winkelcentrum “Zuidplein”’, *Trouw*, 11 oktober 1972.

‘Winkelcentrum Zuidplein open!’, *Het Vrije Volk: democratisch-socialistisch dagblad*, 5 september 1972.

‘Winkeliersvereniging Stichting Winkelhof heft zichzelf op’, *Leiderdorps Weekblad*, 17 oktober 2018.

‘Winkels Malvert maken plaats voor woningen’, *De Gelderlander*, 27 april 2007.

Zwinkels, C., ‘1^e fase centrum Almere-Stad door Loerakker en Rijnboutt’, *de Architect* 83:6 (1983).

Overige bronnen

100 jaar architectuur in Rotterdam: <https://oppadinrotterdam.nl/ned/rdam/architectuur/100jaar/1972.htm> (geraadpleegd 4 juni 2025).

1969: winkelcentrum Malvert, <https://canonvandukenburg.nl/vensters/winkels/#Winkelcentrum%20Malvert> (geraadpleegd 4 juni 1969).

Architectenweb – Architect Ben Loerakker (1931-2021) was van de menselijke maat, <https://architectenweb.nl/nieuws/artikel.aspx?id=48675> (geraadpleegd 4 juni 2025).

Atlas van Ede – winkelcentra buiten het centrum toen en nu, <https://www.atlasvanede.nl/toen-en-nu/van-centrum-tot-buitenwijk/wijken-verder-van-het-centrum/winkelcentra-buiten-het-centrum> (geraadpleegd 4 juni 2025).

Bottelaarpassage Almere, <https://www.lookfeelconsultancy.com/projecten/bottelaarpassage-almere/> (geraadpleegd 4 juni 2025).

BRTArchitecten – bureau, <https://www.brta.nl/bureau> (geraadpleegd 4 juni 2025).

De Architectuurgids – Centrupassage Almere-Stad, https://www.architectuurgids.nl/project/search/prj_id/669/searchstring/almere (geraadpleegd 4 juni 2025).

De Architectuurgids – Kantoorgebouw Coolse Poort, https://www.architectuurgids.nl/project/list_projects_of_architect/arc_id/21/prj_id/1464 (geraadpleegd 4 juni 2025).

De Architectuurgids – World Trade Center Rotterdam, https://www.architectuurgids.nl/project/list_projects_of_architect/arc_id/21/prj_id/182 (geraadpleegd 4 juni 2025).

De Zoetelaar, <https://www.visitalmere.com/nl/doen/architectuur/overzicht/2609621370/de-zoetelaar> (geraadpleegd 20 mei 2025).

Dertig jaar DoeMere: een trip down memory lane, <https://lifestylealmere.nl/wonen/dertig-jaar-doemere->

[een-trip-down-memory-lane/](https://lifestylealmere.nl/wonen/dertig-jaar-doemere-) (geraadpleegd 4 juni 2025).

DoeMere 2.0, <https://appelarchitecten.nl/project/doemere-2-0/> (geraadpleegd 4 juni 2025).

Erfgoed Hoorn – Stadhuis Hoorn gemeentelijk monument, <https://www.erfgoedhoorn.nl/stadhuis-hoorn-gemeentelijk-monument/> (geraadpleegd 4 juni 2025).

Gemeente Delft Binnenstad 2012 – Hoofdstuk 4.1 Ruimtelijke ontwikkeling, https://www.planviewer.nl/imro/files/NL.IMRO.0503.BP0014-1001/t_NL.IMRO.0503.BP0014-1001_4.1.html (geraadpleegd 4 juni 2025).

Hart van Zuid – opening winkelcentrum Zuidplein, <https://hartvanzuidrotterdam.nl/over-op-zuid/> (geraadpleegd 4 juni 2025).

Herman D. Bakker: architect van de wederafbraak, <https://www.puntkomma.org/artikelen/herman-d-bakker-architect-van-de-wederafbraak> (geraadpleegd 4 juni 2025).

Huizen groeit! zet verhaal Huizen als groeikern centraal, <https://onh.nl/nieuws/huizen-groeit-zet-verhaal-huizen-als-groeikern-centraal> (geraadpleegd 4 juni 2025).

Leiderdorps Museum – De groei van ons dorp 2; kloppend hart tussen stad en land, <https://www.leiderdorpsmuseum.nl/wp-content/uploads/2017/11/jaargang-2015.pdf> (geraadpleegd 4 juni 2025).

Leiderdorps Museum – Geschiedenis van Leiderdorp in vogelvlucht, <https://www.leiderdorpsmuseum.nl/wp-content/uploads/2018/11/Geschiedenis-van-Leiderdorp-pdf.pdf> (geraadpleegd 4 juni 2025).

Nieuwe Instituut, Archief Spruit, De Jong & Heringa 1955-1983, toegangsnummer: SPRU.

Oostermeent – informatie, <https://www.winkelcentrumoostermeent.nl/informatie> (geraadpleegd 4 juni 2025).

Platform Wederopbouw Rotterdam – Winkelcentrum De Zijpe, <https://wederopbouwrotterdam.nl/artikelen/winkelcentrum-zijpe> (geraadpleegd 4 juni 2025).

Post 65: Architectuur en stedenbouw 1965-1990 – De Kleurrijke seventies: oranje-rood, <https://post65.nl/de-kleurrijke-seventies-oranje-rood/> (geraadpleegd 4 juni 2025).

TOMDAVID Architecten – Hart van Zuid shopping mall extension, <https://www.tomdavid.nl/portfolio/hart-van-zuid/> (geraadpleegd 4 juni 2025).

Zegers Bouw – Transformatie Zoetelaarpassage Almere, <https://www.zegersbouw.nl/portfolios/transformatie-zoetelaarpassage-almere/> (geraadpleegd 4 juni 2025).